

КОЙ Е ВИНОВЕН ?!..

Роман

31 МАРТ

I

Не бяха се изминали още и две години от свършването на Първата световна война, а нейният дълбок печат, нанесен от лъх на черното ѝ опустошително крило, беше съвсем ясен още. Страшните ѝ разрушителни и траурни дири изглеждаха толкова пресни, щото можеше да се помисли, че тя е свършила не преди две години, а само преди две седмици. Посърнали полета, разрушени и обгорели селища, тъжни и мрачни хора, пребулени с черни, траурни кърпи жени – старици и булки, жалееха за своите синове и мъже, загинали някъде във войната. Нещастни деца – сираци, дрипави и боси, видели много ужаси и разбрали това, което много щастливи деца, не знаейки, са питали и питат своите родители какво значи война! Така изглеждаше след войната една точка от земното кълбо, един кът от Македония, която дълги години след освобождаването на трите държави – Гърция, Сърбия и България, остана под ярема на турското робство, за да плаща още на поробителя невинно кървав данък.

Най-после, след дълги страдания и кървави четнически борби, турците бяха прогонени, Македония – освободена, но същевременно - и поделена между същите три държави. Поставиха се граници и освободеният народ заживя спокойно. Не след много започнаха междусъюзническите войни между трите държави, а след тях – и Световната война, които отнеха много човешки живота, не само на бойното поле с куршуми и пожарища, но и в мирните краища с болести и мизерии. Сега вече кървавите бури на войната бяха преминали. Хората бяха излезли на един спасителен бряг, отдето можеха да се надяват и да очакват един по-радостен и щастлив живот, но всичко изглеждаше навъсено и тъжно още, така както изглежда гората и дивите животни в нея след страшна планинска буря. Така може би изглежда всеки кът от земята, отдето наскоро е минала такава буря. Така може би изглеждат и всички хора след една страшна война, независимо от кой край и меридиан на земното кълбо са те, защото чувствата, и мислите, нуждите, желанията и стремежите на всички хора в основата си са еднакви. И да може да се разберат тия чувства и мисли, нужди, желания и стремежи, да може да се разберат корените на всички страдания и нещастия на хора от един кът на земята, то значи да може да се разберат тия неща на всички хора по света.

Хората от тоя край бяха толкова невежи и прости, робството от незапомнени години дотолкова беше затъпило техния ум и поглед, щото допреди войната те не знаеха какво значи автомобил. Много от тях не знаеха какво значи влак и железница. Планинските села осветяваха своите къщи, където живееха, с борина и дърва от огнищата. Техните къщи бяха толкова мизерни, приготвени от кал и греди, щото вечер, когато почиваха в тях, те можеха спокойно да виждат небето и звездите през лошия покрив на къщата. Всичко това напомняше твърде много един първобитен дивашки живот. Като че ли всичко това беше наследство от черното

робство. То беше оставило и друго наследство, което тежеше в душите на хората и ги караше да потръпват от страх. Това бяха разбойниците, които – както през робството, ги имаше и сега. Те не изчезваха, а се въдеха като въшки в нечисто тяло. Хората трепереха от тях, защото те грабеха и убиваха, бяха безмилостни в нападенията си. Всичко това показваше назадничавостта на един живот.

Когато в 1912 г. турците си отидоха, тяхната войска опожари всичките села, отдето премина. Хората бяха избягали далече в планината, за да не станат също тяхна жертва. След една година нападнаха гърците и опожариха също всички села, които можах. Върху старите обгорели плетища хората преправяха своите мизерни къщички. Тук-таме по-заможните хора в селото издигаха нови и много по-хубави къщи от старите. Планинските села не бяха достигнати от опожарителите и те пазеха напълно старинния си лик на мизерия, робство и нищета. Все пак, както полските, така и планинските села, а също и животът в тях се променяше, макар и много бавно. Полските села, които някога, преди години, бяха владения на някой си чифликчия Али бей, променяха своя лик и се превръщаха в нови свободни села.

Беше месец април. Горите по южните склонове на планината, почувствали животворния дъх на пролетта, бяха се разлистили. Не далече от тях, към полето, едно селце се беше сгушило между планинските баирки, сякаш да се закриля от студените северни ветрове. Край селото минаваше поточе, което по-надолу се събираше с други като него и образуваха малка планинска река. От двете страни на поточето бяха израснали върби, младите листа на които изглеждаха още жълтозелени и във тях весело пееха славеи, дошли наскоро от юг. Всичко, което се виждаше в селото, навяваше тъжни мисли. То беше тихо и тъжно. От време на време селската тишина се нарушаваше от петлите, които изкукуригнаха, и деца, които си играеха боси край пътя. Една група деца, боси, по къси зацапани гащички, се завръщаха от гората, навярно отишли да берат пролетни цветя. Те влизаха в селото с крясъци и шум. Птичките, петлите и децата бяха, които развеселяваха селото и нарушаваха тъжния му покой. Слънцето преваляше своето пладнe и се накланяше към запад. Някои от орачите и работниците, които бяха излезли от сутринта да работят в полето, се завръщаха един след друг. Овчарите, които бяха откарвали стадата си чак до гората, за да ги пасат, сега се смъкваха надолу, за да бъдат по-близо до селото и когато слънцето се скрие зад планината, да ги приберат в кошарите си. На около един километър на северозападната страна на селото, зад малък баир едно овчарче пасеше неголямо стадо. То беше на около дванадесет години. Рошавата му черна коса се спускаше на полукръгове над неголямото му леко врезано челце и уши. То имаше тъмнокафено – мургаво лице, право носле и твърде големи уши, леко наведени към лицето. Близо до него един орач подвикваше бодро и крачеше след воловете си. По воловете, с които ореше, по червендалестото му лице, едро тяло и засуканите му мустаци изглеждаше, че това е един от чорбаджиите на селото. Време за пускане воловете от оран беше настанало вече, а той не разпрягаше; бързаше да си дооре нивата, от която оставаха още няколко крачки. Малкото овчарче пасеше неговите овце. То беше се опряло на овчарската си тояга, навело беше своята глава и големите му чернокафени очи гледаха натъжено в земята, а лицето му, макар и слабичко, беше твърде симпатично и привлекателно. В него се очертаваше скръб и меланхоличност. Това дете не беше така весело и красиво, като ония, които играеха на пътя, и другите,

които се връщаха от гората. Сякаш беше недоволен от съдбата си, която му е отредила да бъде овчар на толкова ранни години и то овчар на чужда къща. Наблизо в храстите чуруликаха птички. Освободени от зимните студове, те пееха доволни сега. Отсреща му цъфтеше една закъсняла дива круша. Многобройни мушици летяха във въздуха, въртяха се над главата му, преминаваха край лицето му, описваха най-различни фигурки с движенията си и изчезваха някъде далеч в пространството. Ластовици летяха високо над главата му, спускаха се като стрели, минаваха край него, изпискваха весело и пак се издигаха нагоре, за да продължат неспирните си весели игри. Всичко това не привличаше вниманието на младото овчарче. Към всичко това беше чуждо неговото сърце. То не се интересуваше нито от мушиците, нито от пеперудите с шарените крила, нито от игрите на ластовиците, от които игри се интересуваше всяко друго дете. Навярно то се различаваше както по външността, така повече и по душевността от всяко друго момче на неговите години. То се държеше все така подпряно на тоягата си, неподвижно и мълчаливо. От време навреме, когато овцете достигаха края на поляната и се приближаваха до близката нива, то вземаше тоягата в ръцете, замахваше с нея, без да я хвърля и с пълен глас извикваше: ”Р-ъ-ръ-р- ърт”. Овцете разбираха заканата и като по сигнал се свръщаха отново към поляната. Момчето пак се облекчаваше на тоягата си и пак потъваше в предишните си мисли и тъжности. Не привличаха вниманието му дори и агънцата, които се отделяха от стадото и тичаха, надбягвайки се из поляната.

За какво ли беше натъжено така?

Преди две години животът му беше по-друг. Ходеше на училище, където четеше и пишеше, учеше песнички и винаги се завръщаше весело у дома си. То беше в трето отделение и беше най-добрият ученик. Най-голямото му желание от всичко беше да ходи на училище, но беднотията го направи да напусне училището и да стане овчарче. Баща му не веднъж, макар и с болка, му казваше: “Ех, сине, върви ти, но ще напуснеш училището. Ученици могат да бъдат само тия, които имат пари. Ние сме сиромаси”. И от Димитровден той стана овчар на един от селските чорбаджии, на който и сега пасеше овцете. Тая му беше вече втората година. Колко мъка изпитваше, когато всяка сутрин минаваше със стадото покрай училището. Той слушаше как децата шумяха, викаха и пееха весели училищни песнички. Искаше му се и той да отиде там и запее радостно като всички, но трябваше да върви след стадото. Той навеждаше глава и сякаш засрамено гледаше по-бързо да отmine, със болка в сърцето, за да не чува тия гласове, от които се чувстваше толкова много унижено. Той се страхуваше да не излезе някой от немирните, закачливи деца от училището и да му извика присмехливо: “Ей, Видул овчарчето изкарва овцете”. Всяка сутрин той почувстваше тая мъка и унижение, които рядко можеше да ги забрави и да се развесели сред полето. Във тия си мисли той взе бавно тоягата в двете си ръце, разтвори широко очи и на малкия насип от бурята с долния край на тоягата написа бавно няколко некрасиви букви “Ве-л-ка”. След това прочете това без глас, с леко отворени устни. Прочете още един път, постоя така мълчалив още един миг с широко отворени очи и след това, сякаш засрамен от само себе си, бързо зачеркна с тоягата си написаното. То не можеше вече да се прочете. Велка – това беше дъщеря на техния съсед, с която той ходеше на училище преди да стане овчар и си играеха заедно по цял ден. Той нямаше сестра. Неговата сестра беше починала и той си играеше с Велка и я обичаше като

истинска сестра. Те разглеждаха заедно картинките по книгите и той ѝ показваше там, дето не разбираше тя, защото той знаеше повече от нея... Но откакто стана овчар, тая детска дружба и любов се прекъсна. Тя продължаваше да ходи на училище, но той стана овчар и всичко замря. Дружбата и любовта им беше в общуването – книгите и игрите. Велка беше толкова добра, че когато се срещаха, не му се присмиваше, както някои от децата, а го почиташе, както преди, но Видул не беше това вече, което беше преди. Той не знаеше вече книгите повече от нея, не ѝ показваше, а се чувствуваше унижен и се срамуваше от нея. Тя беше толкова по-напред от него, а той, той остана овчар. Подпрял се на тоягата умислен, той извади с малката си мургава ръка от дрипавите си панталони едно кърпче и го загледа така с широко отворените си големи очи, както скъперникът гледа пари или злато в ръцете си. Той го загледа като същинска скъпоценност. След няколко мига той отново го мушна в джоба на кърпените си панталони и пак се умисли, подпрял се. Това беше кърпичка, дадена му някога в дружбата като подарък от Велка. Докато той, опрял се на тоягата си гледаше натъжено в земята, овцете се приближиха бавно до нивата и навлязоха в нея. Той не ги виждаше. Орачът, който вървеше след воловете си, обърнат с лице към тях, ги забеляза и недоволено, с твърде строг глас викна: “Ха, овце в нивата, ха! Не се забравяй!” Овчарчето трепна изплашено, сякаш събудено от сън. То блъсна торбата си назад към гърба, защото се беше извъртяла отпред, взе тоягата и се затича към овцете, викайки : “ Р-ъ р-ърт”. Овцете тичешком се върнаха в поляната. То застана пред тях с тоягата в ръце и старателно ги гледаше и подкарваше бавно към поляната. Сега беше по-близо и до орача и наведе виновно глава, сякаш се страхуваше да не му се скарат. Орачът, достигаше вече края на браздата. Лицето му беше изпотено. Изморените волове издишаха тежко през големите си ноздри. Орачът спре преди да извие воловете за друга бразда и каза с омекчен глас: “Още малко и ще си тръгнем. Докато си отидем, ще се стъмни”. Оставаха му още няколко бразди. Овчарчето, което чакаше да го изругаят, остана доволно в душата си от тези думи.

На слънцето оставаха два остена път и то щеше да се скрие зад снежните върхове на западния балкан. Пред него се изпречваха малки облачета, които сякаш се опитваха да го закрият преди залеза от земята. То ги разтапяше с пламтящото си тяло, окъпваше в червенина и целия западен хоризонт, като успяваше да изпраща на земята през облаците лъчите си и като че ли уморено бързаше да се прибере зад балкана в своя дом. В тая привечерна прозрачност добре се виждаха селищата, посети по склоновете на западния балкан, където щеше да се скрие слънцето. Някъде проблясваха водите на някоя река, минаваща през полето. От селото се чуваха кукуругането на петлите и веселите викове на децата. Полето усамотяваше. Наоколо не се виждаше никой. Орачите и работниците, които се виждаха по полето, неусетно се бяха прибрали в селото.

Недалеч от храстите, нагоре към планината, се простираше гора. Тя току-що беше се разлистила и от нея идеше лъх на младост и зеленина. Птичките, изморени от дневните си песни, изпискваха в храстите и се готвеха за вечерен покой.

Накрая на гората, по посока на орача и овчарчето, едно огромно широкоплещесто тяло се промъкваше през дърветата и шубраците. Тоя човек държеше в ръцете си една къса карабина и внимателно се придвижваше напред. На кръста си носеше, мушнат в пояса, един пистолет, на който се виждаше само

калъфът на дръжката. Под големия ремък висеше кама и един турски ятаган. На гърба, през рамото, висеше една хубава кожена торба. Косата на този странен човек беше черна и толкова голяма, че падаше на широките му плещи. Дебелият му врат, дългите му черни мустаци и брада, смръшеното му голямо лице и най-последно – огромният ръст, който имаше, придаваха страх на всеки, който го видеше.

Когато достигна края на гората, той се огледа наоколо и предпазливо прилегна зад първия храст към поляната. След ново оглеждане, той премина напред, зад другия храст и така продължаваше. Орачът и овчарчето не го забелязваха. Когато достигна последните храсти, той вече не се прикриваше, а тръгна към орача в целия си ръст. Когато го видя, орачът остана като гръмнат, защото това огромно тяло, като че ли изникна от земята до близкия храст. Той остави воловете и се опита да побегне, но един страшен глас “Ст-о-о-й” го накара да потрепери и се закова на място. Само за няколко секунди червендалестото му лице пребледня.

- Мислиш да бегаш ли – проговори със спокоен, но страшен глас човекът с пушката. – Не ще можеш вече. Пък не ще можеш и да ме излъжеш.

Той тръгна с големи, твърди крачки към торбата и палтото на орача, които бяха оставени настрана в оранта, като поглеждаше със страшните си очи орача. Като стигна торбата, той се наведе над нея и я разтвори, поглеждайки същевременно орача, за да не избяга. Той извади от торбата една кърпа, в която бяха увити хлябът и сиренето, взе остатъците и ги сложи в кожената си торбичка. След това бръкна отново в торбата и извади един револвер, дръжката на който беше позлатена. На долния край на дръжката стърчеше неголяма кама, която можеше да се прибира в самата дръжка. Странният груб човек започна да го разглежда внимателно, навярно като нещо ново. След това изръмжа с дебелия си глас: “Откъде е това?! За какво го носиш, да се отбраняваш ли?” Орачът отговори с треперещ глас: “От турско време е останал още”.

Страшният човек го прибра в пояса си и каза със заповеднически глас: “Сега тръгвай пред мене”. Орачът затрепери и замоли с плачевен глас: “Моля ти се, пусни ме да си вървя. Ще ме очакват в къщи. Ето – още една бразда имам и ще си тръгна. Имам жена и дъщеря, те ще ме очакват, ще плачат. Моля ти се!! Моля ти се”, продължи да изказва разбъркано мислите си орачът, като говорят му не се различаваше по нищо от плач.

- Няма какво да ми се молиш – го пресече нахалникът. – Тръгвай пред мене. Това син ли ти е, там с овцете? – продължи той, като посочи овчарчето.

- Не, това!... Това е овчарят ми – отговори треперещо орачът.

- Ще му кажеш да каже на домашните ти да донесат сто жълтици, за да те освободя, иначе никога няма да се върнеш у дома си. Разбра ли! Най-късно до два дни.

След това той вдигна ръка и замахна, като с това направи знак на овчарчето да дойде, викайки:

- Ей, хлапе, я ела тук!

Момчето дойде треперещо, с пребледняло лице, разтвори още повече големите си очи. Настана кратко мълчание. Страшният човек почака малко орачът да предаде на овчарчето си това, което му беше казал, но понеже орачът мълчеше, то той заговори:

- Ще кажеш на домашните на твоя чорбаджия, да донесат сто жълтици, ако искат да се завърне при тях, иначе няма да го видят вече. Срок – два дни. Ей там, на

голямата скала. Ако не донесат толкова жълтици, след два дни ще го убия. Разбра ли? – изрева още по-страшно неочакваният гост.

След това той мушна с дулото на карабината си орача и му заповяда:

- Тръгвай, иначе ще те убия!

Орачът, виждайки, че не ще се отърве, се обърна към овчарчето и заговори с предишния си жалък глас:

- Видулчо, кажи на Елена, нека да отиде при чичо си и му каже каква е работата. Нека направи всичко възможно да събере откъдето може жълтици и ме освободи.

- Аз немам жълтици, бре човече – обърна се той към страшния човек малко окуражен, като с всичко това искаше да увери тоя човек, че той не е притежател на злато.

- Няма какво да ме залъгваш. Аз знам кой какво има – отговори разгневно грубият човек. – А сега тръгвай пред мене, че ще те прострелям още тук.

Орачът започна отново да се моли, но като видя, че го мушкат с пушката, тръгна неволно.

- Поне да разпрегнем воловете, бре човече – се досети орачът, като все, макар и съвсем слабо, се надяваше на някаква помощ от селяните и затова гледаше колкото се може да задържи тръгването към балкана.

- Ето – той ще разпегне воловете – изръмжа косматият човек – а ти върви без повече залъгвания, че ще стрелям.

Орачът искаше да викне, за да го чуят, но наоколо нямаше никой и той тръгна отчаяно.

Този страшен брадат човек с пушката беше разбойник от дълги години. Може би от юношеските си години още. Той се подвизаваше не само по планинските села, а и по полските – навсякъде, докъдето можеше да ходи. Той не беше единствен, имаше и други, но той беше най-страшният от всички. Наричаха го “Стария разбойник”. Той се отличаваше от другите по огромното си тяло, точната си стрелба и голямата си жестокост.

Никой, на когото се заканваше, не избягваше от ръцете му. Отличаваше се и по много други особености, които всички хора ги познаваха много добре.

Например като тая, че когато спи, спи по цели дни и нощи, а когато напада – може да не спи по цели нощи, без да се уморява, както всички хора се уморяват.

Той можеше да изминава толкова път из планината, колкото много рядко хора от планинските села могат да изминат. Той нападнаше своите жертви все по един и същи начин. Взимаше по един човек от богатите семейства, било от път, работа или оран и заръчваше да донесат толкова жълтици за откуп, колкото пожелае. Той се интересуваше и научаваше от свои хора всички богаташи по селата и винаги дебнеше. Когато някой се съпротивляваше и отказваше на желанията му, той го убиваше. Беше неумолим.

Ето затова хората се страхуваха толкова много от него и орачът, на който връхлетя сега, пребледня така и не смееше да отказва, че няма жълтици и че не иска да върви, защото беше уверен в това, че ще бъде убит на място. Само затова той носеше в торбата си и револвер, купен някога от някой турски големец, но страхът му от разбойника беше толкова голям, че когато го видя, той не тръгна за пистолета, а го забрави и се опита да побегне. Пък нямаше и време да мисли за съпротивление.

Този страх го накара дотолкова да се обърка, че не знаеше как да постъпи спрямо тази грубост и какво да говори, а тръгна безропотно пред пушката на разбойника. Златото, което този стар разбойник събираше от хората по този начин, го скриваше някъде по скалите на планината, незнайно от кой друг. Той не знаеше за какво служи и защо се толкова ценя. Знаеше само, че то се ценя, че хората се караха и убиваха за него. Ето затова той го събираше и скриваше в планината. Той беше такъв още от годините на турското робство, може би повече от двадесет години и колко злато беше събрал, не знаеше сам. Той беше един прост човек и всичко вършеше заради това, защото и сам не знаеше за какво може да му послужи толкова злато, за което понякога се излагаше на истинска опасност.

Когато орачът и той се скриха за първия храст на поляната, разтрепераното овчарче – Видул започна да разпряга хубавите изморени волове. Още малко слънцето щеше да допре до планината. Току-що беше разпрегнало единия вол и беше почнало другия, един силен вик откъм селото го накара да се обърне. Той се обърна и видя отсреща му току-що показало се от баирката едно негово другарче-съсед, с което ходеха преди на училище, което викаше колкото му глас държи:

- Видул, Видул, по-бърже ела.

Това момче не беше видяло картината, която се развиваше само преди минута пред ралото. То не виждаше и разбойника и орача, които се скриваха зад последните храсти и още малко щяха да навлязат в гората. Ако преди минута то беше стигнало на същото място и видеше това, което ставаше до ралото, то би помогнало на орача, който тъй много очакваше помощ, защото би се затичало обратно назад да каже за станалото на хората, които винаги бяха готови за такива случаи да грабнат старите си пушки и револвери и да прогонят разбойника.

Щом като Видул чу и позна своето другарче, започна да разпряга с по-голяма сръчност другия вол, като лицето му се изкривяваше от мъка и напрежение, когато изваждаше жеглата от хомота и освобождаваше врата на вола.

Момчето, като помисли, че Видул недочува, нетърпеливо се затича към него. То стигна при него, когато вече Видул беше разпрегнал и другия вол и каза със запъхтян глас: “По-бърже, Видул, на майка ти ѝ е станало много лошо и е искала да те види. Аз те търсих над селото, но като не те намерих, разбрах че си тука”.

Тази новина задуши гърдите на Видул и някаква тежина застана на гърлото му, която не можеше да премахне с преглъщане. Гърлото му така се вкорави, като че ли стана от желязо. Жестоката новина така задуши гърдите му, че дори не можеше и да заплаче, а само изкриви в ужас мургавото си детско лице.

От време насам майка му беше болна, особено през последните дни. Това още повече го правеше напоследък да бъде невесел и мрачен. Майка му толкова много го обичаше. Струваше му се, че неговата майка е най-добра от всички други майки. Той също я обичаше много. Тя не се съгласяваше да го спрат от училище и да го направят овчар. Не искаше да го остави по-назад от другарчетата му, но неволята я принуди и нея.

Откакто се разболя, тя искаше всяка вечер, когато Видул се завръщаше от полето, да отива до леглото ѝ, за да го гледа и милва с болните си ръце. Като че ли напоследък тя го обичаше повече. Видул беше загубил от болест единствената си

сестра, а също и един брат. Един от братята му загина някъде във войната. Това правеше майка му постоянно да охка и плаче...

- Но къде е чорбаджията, та ти разпрягаш воловете му? – запита другарчето на Видул с един тих и мек състрадателен глас, като беше забелязало изразената му мъка на лицето.

На Видул не му се говореше, но като го запитаха, отговори натъжено и бавно с тъничкия си приятен глас:

- Старият разбойник го закара с него нагоре към планината.

Той каза така тези думи, за да се разбере, че не иска повече да го разпитват. Той заекна леко на първата сричка на изречението. Така си говореше винаги. Това заекване на първата сричка беше толкова приятно, щото придаваше една дълбока искреност и убедителност на всичко, което той казваше. Като че ли думите излизаха направо от душата му. “Как? Старият разбойник ли го закара?” запита учудено и втрещено другарчето му.

- Но на къде?

- Ей нагоре – отговори Видул, като посочи с ръката без да вдига наведената си глава.

Изненаданото му другарче се загледа внимателно в същата посока. Разбойникът и орачът току-що се скриваха и той успя да ги забележи, като извика учудено:

- А, ето къде се скриват в гората. – След това наново се обърна към Видул и макар да му беше твърде неудобно, запита:

- А на тебе нищо ли не ти направи?

- Не – отговори Видул, като подкарваше вече овцете.

Другарчето му не смееше вече да го запитва, но след малко решително му каза:

- Ти карай овцете, пък аз – воловете, за да стигнем по-бърже в село.

Преди да отmine напред с овцете, Видул се обърна към другарчето си и го запита:

- Кой ти каза да ме извикаш?

- Аз си играех край училището с другите деца и твоят баща ме повика оттам. Той ме беше търсил и вкъщи.

Видул отмина с овцете пред воловете, като ги удряше леко и начесто и процеждаше недоволено през зъби: “рърт”. Овцете се забързваха и затичваха от време навреме.

Когато стигнаха в селото, слънцето беше залязло и беше паднал лек, прозрачен още, мрак. Жабите бяха закръжали вече в леговищата си на крайселското поточе.

Децата крещяха в игрите си край училището. Чуваха се вечерните весели лазарски песни на момичетата, които се събираха всяка вечер след залез слънце и пееха така приятно.

Това не правеше никакво впечатление на Видул. Те бяха пропътували целия път в мълчание. Те минаха край училището и след малко влезнаха в двора на една по-голяма и по-хубава къща от другите. Край самия двор беше кошарата на Видуловото стадо. До нея имаше една плевня, а на другия край на двора имаше фурна за хляб. Пред вратата на плевнята стоеше мома. Това беше дъщерята на чорбаджията. Като видя Видул, тя го запита с весел момински глас:

- Тая вечер вие с татко закъсняхте от полето.

Но преди да проговори Видул, другарчето му го изпревари, като каза с бърз глас:

- Видул го извиках аз. Майка му е била зле и е искала да го види, ми каза неговият баща и аз го търсих по полето.

Товагава момата със съжалителен глас каза:

- Остави овцете, Видулчо, аз ще ги прибера, а ти си върви.

Той остави овцете и си тръгна, но момичето го запитва веднага след това с енергичен глас:

- А татко къде остана?

Видул беше забравил за поръчката за баща й, понеже мислеше за болната си майка, но като го подсетиха, той се обърна към момичето и каза с треперещ глас:

- Како Елено! Чичо Стоимен го закара Старият разбойник в планината.

Младата мома изписка като ударена от гръм. Такива два гърма в тоя ден удариха в душата на Видул, но той не произнесе нито едно стенание

- Ах, татко, татко!...И това ли трябваше да понесеш – завика, плачейки момата, като извиваше пръстите на ръцете си.

- Може би ще го убие тая нощ в гората? – запитва, плачейки, момата. – Не ти ли каза татко нищо? Ти при него ли беше, когато го закара разбойникът?

- Да, там бех – отвърна Видул. – Чичо Стоимен каза да кажеш на чичо ти да събере сто жълтици и да ги отнесе на разбойника, ей там, на голямата скала, най-късно след два дни, защото разбойникът каза, ако не му се отнесат до два дни толкова жълтици, щял да го убие.

Тя продължаваше да плаче. От нейния писък излезе на малкото ниско балконче и майка й, която тревожно запитва и след като научи за станалото, изписка и тя.

- Видулчо, прибери овцете ти, че аз не мога! Ще падна.

- Како Елено, аз ще прибера и овцете, и воловете, нека той си върви, че може майка му да... – каза другарчето му с едно дълбоко детско състрадание, като не довърши мисълта си.

Момата разбра, че майката на Видул не е добре и може да е починала вече и каза, плачейки:

- Върви си, Видулчо, че и твоята нещастна майка не е видела бел ден.

Тези думи на другарчето му и девойката удариха сърцето на Видул, което и без това плачеше. Те разкъсаха бронята, която стягаше гърдите и гърлото му, и сега той не можеше да издържи повече. Закри лицето си с едната ръка, избухна в плач и хукна да бяга, сякаш искаше да се отърве от нещо страшно. Устата му беше извита жаловито. Тя наподобяваше чакмак, с който старците хващат огън, за да палят лулите си. Сълзите му се лееха като бързи капчуци от стреха. Той тичаше и плачеше с глас. Нищо не забелязваше наоколо. Една жена, отиваща за вода със стомни в ръце, се мярна пред пътя му. Тя го запитва: “За какво плачеш, бре дете?” Той не отговори нищо. Отмина я бързо, без да я погледне.

След малко той изви в двора на една от крайселските къщи. Това беше дворът на Видулови, в който той прекарваше нещастните си детски дни.

Като се намери пред двора, той се спре. Избърса с двете си ръце измокреното от сълзи лице и очи, пое дъх, за да спре несдържания си плач и като помисли, че му се е наложил, той тръгна към вратата на малката порутена къщичка. Когато стигна вратата и протегна детската си ръчица да отвори, то чу изнемощелия глас на майка си: “Нема ли го още Видулчо”, но се наложи на плача си, натисна ключарката и отвори. Той влезе с наведена глава.

Майка му беше легнала на един край на стаята до стената, върху нечисти постелки. Другият край беше захванат от покъщен багаж. Близо до болната беше

огнището, което не гореше сега, но зимно време служеше за печка. Подът не беше от дъски, а само от изравнена земя, на средата на който беше постлана една стара разкъсана черга. Отгоре нямаше таван, а се виждаше направо покривът, през който винаги, когато имаше дъжд, капеше вода и разкалваше земния под.

Тая къща приличаше по-скоро на една твърде хубава колиба, отколкото на къща. Тя имаше всичко две мизерни стаички. В едната беше наблъскана цялата покъщнина, а в другата живееха, цялото петчленно семейство. Повече не можах да станат, защото децата се разболяваха и умираха.

В ъгъла над главата на болната жена блещукаше малко кандилце, по което имаше наредени няколко икони. Изглеждаше, че майката на Видул беше набожна.

Щом като се отвори вратата, жената обърна главата си към нея. До нея бяха наколеничили Велкината майка и една стара жена – селска баячка. До нея беше също бащата на Видул.

Още се показва на вратата Видул и тя извика, правейки усилия да се повдигне, с плачевен треперещ глас: “Ела Видулчо! Ела, сине! Ела по-близо до мен да те видя, че скоро не ще мога вече да те виждам, че ще останеш сираче, хубаво дете, така като малко птиче без майка”.

Видул още с влизането беше видял баща си, майката на Велка и баячката около майка си и тръгна засрамен към нея с наведена глава, като плачът му напираше отново.

Жените започнаха да утешават майка му с един тих умолителен глас: “Недей плачи, жено, какво си се развайкала, ти ще оздравееш и пак ще заживееш като порано, пак ще се радваш на децата и къщата си”. “Ах, никога не ще оздравея вече. Аз чувствам, усещам, че тая нощ ще умра. Не ще ми помогне никой”, каза болната с един глас, в който личеше безгранична надежда за живот. Лицето ѝ беше бледо и изпито, то беше мургаво и кръгло, което на бледата кандилена светлина сякаш светеше. Косата ѝ беше разрошена върху възглавницата, навярно от мъка. Тя беше черна. Нямаше нито един бял косъм из нея, макар че беше измъчена повече от бащата, на когото косата беше почти побеляла. Тя беше на около 43 години. Видул ѝ бе последното дете.

Когато Видул прилекна до нея, тя хвана ръката му, привлече я към себе си и се загледа в лицето му. Като видя плакалите му очи и пак насълзени, тя занарежда с още повече развълнуван глас: “ Ти си плакало, дете. О, знам, Видулчо, знам, сине, защо плачеш, знам, че сърцето ти подсказва, че ще загубиш майка си. Затова очите ти са пълни със сълзи”. Жените се разплакаха от това. Разплака се и бащата на Видул. Видул също избухна отново в тих, несдържан плач, над който вече беше изгубил сили да го задържа. Майката продължи още по-разгорещено, с един припевен глас:

- За тебе, Видулчо, за тебе, сине, ми е най-мъка на тоя свет. Бате ти Мирослав израсна вече. Той скоро може да се ожени, ще заживее друг живот и ще забрави миналото. Баща ти ще ахка, ще ахка, па ще свикне с новия живот. Аз ще отида на оня свет при твоето сестриче, сине, при Маргарита; ще отида при батко ти Стоян и при най-големия ти батко Киро, когото убиха на войната и ще се грижа за тех там, ами за тебе, Видулчо, за тебе, нещастно дете, кой ще се грижи!? Ще ходиш по чужди врати, по чужди къщи, с чужд хлеб ще израстнеш, детето ми. Ще ти се карат, ще викат по тебе като по куче и ти ще търпиш и ще преглъщаш всичко! О,

знам, знам каква е чуждата милостиня, знам как се расте на чужда къща, как е сладък чуждият хляб, колко са тежки хорските ругания. Знам колко нещастен ще бъде твоят път, дете, и затова плача и ми е най-мъка за тебе. Не ще има теб кой да те изпере и закърпи като майка. Не ще има кой да те милва и прегръща. О, знам аз как се расте без майка, без майчини милувки и прегръдки. О, аз ще гледам Видулчо, от небето как ще се мъчиш, как ще кукаш като кукувиче без майка. Но ще мога ли да ти помогна?! О, Боже, Боже, аз ли съм най-виновна, та мене най-жестоко наказваш? Какво съм ти прегрешила толкова, Божичко, та ме разделяш от децата, та правиш децата ми да бъдат сираци. Винаги съм живела по твоята воля, Божичко. На никого лошо не съм мислила, с никого не съм се скарала и никого не съм оскърбила. Никога не съм клюкарствала и никога не съм краля. Винаги съм ходила на черква, молила съм се, не съм пропускала нито една черква, нито един пост. Живела съм само по твоя воля, Боже, защо ме наказваш така.

Тука гласът ѝ стана обвинителен:

- Не ти стигна единият ми син, когото взе преди осем години, Боже, не ти ли стигна и другият ми син - най-голямата ми рожба, та взе и малката ми хубава дъщеря. Не ти стигна и тя! Не ти ли стигна всичко това, Боже, та сега искаш да вземеш и мен и да оставиш децата ми сираци. Или ще протегнеш ръка и за тях! Боже!... Не си прав! Не наказваш тия, които живеят грешно, които лъжат и крадат, които хулят и убиват, а наказваш твоите си хора, Боже, които те почитат и обичат. Или и ти на тех можеш по-лесно, защото са по-слаби, а от грешниците и чорбаджиите се боиш. Защо ме наказва и наказваш, Боже, аз не съм грешница, пък и мъжът ми е прав като божа кравичка!

Тя каза това, сякаш за да увери Господа, който може би се съмнява в правотата ѝ. -

- Или изплащам стари грехове, Боже, на баща ми, на дедо ми и дедото на моя дедо... О. помня моя дедо, той беше добър и набожен човек. Лошо на никого не правеше!... А моят татко!... Моят татко беше истински светец, мравката не настъпваше. На лошото – с добро отговаряше. Всички го обичаха и почитаха като праведен и честен човек. По чужди къщи работеше, за да ни храни и отхрани. Обичаше ни и ни се радваше, но не ни се дорадва, помина се от мъки и неволи! Майка ми! Майка ми едвам я помня. Но тя също беше праведна и добра. Тя също ни остави сираци и не сме видели бел ден след нейната смърт. Осем деца бехме. Четири братя и четири сестри. Аз бех най-малката. Те беха всичките добри. Ожениха се. Ожених се и аз от чужда къща и заживях семеен живот. Тогава бехме всички заедно и си гостувахме. Обичахме се всички братя и сестри. Но когато настана войната, се разделихме. Те останаха в Гърция, а аз дойдох в България. Поставиха граница между нас и ние не можахме да се видим вече. Какво ли правят сега, живи ли са, здрави ли са, не знам. Братя и сестри!.. Те - гърци, пък аз – българка! Това направи границата! Но нищо, ако са гърци, те пак са ми братя и сестри, те пак ще плачат и жалеят за мен, ако се научат, че съм починала. Току-що беше се поуспокоила, задълбочила се в своите спомени, ужасната мисъл, че се намира пред смъртта, на смъртното легло, отново я обзе и тя пак пламна в предишния огън на предсмъртието:

- О, ако се научат те, че техната сестра, че техната най-малка сестра, която много милвах, е болна на смъртно легло, ще дойдат да ме видят, ще дойдат и ще искат да ми помогнат, ще дойдат, за да поплачат от мъка на моя гроб. Но знаят ли?! Откъде

ще знаят?! Кой ще им каже?! Пък и да знаят, могат ли да дойдат през границата?!... Ах, тая граница, пуста да опустее. Да опустеят домовете на тия, дето я прекараха. Тя ме раздели от братята и сестрите ми. Тя е виновна, сега пред мойта смърт да нема никой от тех при мене да видя! А-ах! Ни брат, ни сестра, ни братовчеди, ни никаква роднина! Каква жестока смърт! Да имаше поне некой от тех да видя, беше по-друго. Те щеха да се грижат за децата ми. Ще имаше кой да милее за тех. Щех да умра спокойно. Ами сега!... Ох , тая граница, отгде я измислиха да я поставят. Да се не види дано! Да опустее, що разделя братя и сестри, майки и деца. Тя говореше за нея с такава злоба и гняв, че ако беше пред нея като живо същество, би я разкъсала в гнева си. Тя никога не беше говорила и клеела с такава злъчност. Никога не беше толкова лоша и злобна, защото никога не беше заставала пред умирање. Тя никога през своя живот не беше казала такива думи с толкова дълбоко чувство и вълнение.

Този момент я направи да види истината и да я изкаже с такива вдъхновени и трогателни думи, които никой друг, който не бе на нейното положение, не можеше да ги изкаже така, защото не може да чувства толкова силно дълбоката истина.

Жените слушаха изповедта на тая жена и хълцаха. Тая предсмъртна реч беше задушила и техните сърца и те бяха спрели вече да я утешават, защото виждаха, че не могат. Видул и баща му плачеха също.

Смъртта хвърляше вече първите белези на лицето ѝ. Погледът ѝ ставаше мътен. Ръцете ѝ изстиваха, но тя продължаваше да нарежда със същите усилия и вълнение:

- Ах, Боже, ти нареждаш така, Боже. Ти ме раздели от братята и сестрите ми и ме измъчваш сега. Всичко става от твоя ръка. Но ти си неумолим, безжалостен и жесток, Боже!!

Тя не можеше да види, че богът който я измъчва е неправдивият живот, който наистина е такъв – неумолим и жесток.

- Аз не зная за какво съм виновна, Боже, и защо ме наказваш така! Моя ли вина или чужда изкупвам! Аз не съм виновна, Боже, защото откакто се помня човек, все страдам и винаги съм била правдива. Може би ти грешиш, Боже! Може би ти си виновен за толкова нещастия и страдания!!!..

После тя поспре за малко, сякаш е сгрещила нещо, и пак почна:

- Прости ми, Боже, че те оскърбявам, но аз имам право! Аз не съм виновна, защо ме наказваш?!

Убедена в това, че Бог винаги е прав и непогрешим и като не намери отговор на въпроса си “Кой е виновен и защо я наказва”, тя се обърна към мъжа си с един обвинителен поглед и занарежда отново:

- Колко пъти съм ти казвала, Атанасе, да бегаме от тая къща. Да я разрушим и да си направим друга, на друго место. Разправят, че тука некога хайдушки глави са сечени, че тука е текло човешка кръв и че на това место са мъчени и убивани хора, а ние тука свихме нашето гнездо и Бог ни се гневи и ни наказва. Откакто сме дойдели тука, хубав ден не сме видели. След мойта смърт не искам повече тук да живеете, защото Бог на вас ще излива своя гнев. Той вижда, знае и помни всичко. Вървете на друго место, търсете нов дом в друго село, но тука не искам да бъдете и да страдате повече. Бъдете по-далече оттук, но не ме забравяйте, недей забравяйте моя гроб.

Всички плачеха. Баштата на Видул при тия думи се почувства виновен и за да я утеши, преглътна за да спре плача си и заговори с тих глас, с който искаше да увери и себе си:

- Недей се тревожиш. Ти ще оздравееш. Мирослав ще дойде сега с фелдшера. Той ще ти помогне и ти ще оздравееш.

Но жената, усетила своя край, не се утешаваше, а отговори с повече разядосан глас и със същия плач:

- О, тоя Мирослав, защо го пусна да ходи за фелдшер, та да не мога да го видя пред смъртта си.

Баштата отговори със същия мек глас:

- Аз не го пусках, но той... не вярвал много на молитви и баяния. Но по-добре, фелдшерът ще дойде и ти ще оздравееш.

Жената се ядоса повече:

- Какво ще оздравея, бре човече, не виждаш ли, че угасвам или не вярваш. Какъв фелдшер може да ми помогне и да ме оздравее, когато ми е писано да умра. Кой може да върви против волята Божия... Яд ме е, че Мирослав не ме послуша и нема да го видя. Не мога да издържа, докато дойде. Аз исках всички тук да бъдеме, когато затворя за сетен път очи. Аз искам всички да ви гледам до последното ми издихание. Аз искам пред смъртта си да ми обещаете, че ще напуснете тая къща, че ще избегате оттук. Нека опустее това място, където толкова време страдахме. То е виновно.

Тя говореше това все така с плам и с едната ръка беше хванала ръката на Видул и я беше сложила до лицето си, а с другата го милваше по главата, като избърсваше от време на време сълзите му.

- Аз искам да не.... - продължи тя, но вратата се отвори и тя спря като обърна глава към нея. Всички обърнаха глави натам. Влезе един младеж със зачервено и изпотено лице. Той беше твърде висок и плещест. Лицето му беше голямо и сочно, челото – високо, носът – също голям и подвит като орлова човка. Големите му очи блеснаха в полумрака, но той беше смръщил чело и гледаше през вежди, сякаш се беше бил с някого навън. Това беше Видуловият брат Мирослав. Като го видя, майката въздъхна дълбоко, сякаш смъкнала товар от душата си и каза:

- Ела, Мирославе, ела тук. Аз искам всичките да бъдете край мене и да ви гледам. Той избърса изпотеното си лице с ръкава и тръгна с големи решителни крачки към нея. Всички го гледаха, но никой не се решаваше да го запита. Той се приближи до майка си и сложи голямата си ръка върху челото ѝ. После се изправи и със същия смръщен поглед загледа умислено някъде в одимената стена. Лицето му пребледня. Такива бяха лицата на всички други. Те бяха спрели да плачат вече, само ръцете им трепереха. Те искаха всички да узнаят защо не е дойдел фелдшерът, но никой не се решаваше да попита. Старата баба баячка беше изредила всички лекарства, които имаше и беше изказала всички баяния, които знаеше, но резултат нямаше никакъв. Всичко вървеше зле. Най-после баштата запита с тих треперещ глас:

- Защо не дойде фелдшерът, сине?

Мирослав смръщи още повече вежди и заговори с един презрителен тон:

- Страх го било от разбойници. Идваше ми да го удуша. Дори и кон бех взел за него, но го било страх да върви нощем.

Майка му го прекъсна, вперила поглед в него, като беше спряла да плаче вече:

- Нема какво да се гневите, сине, човекът не е виновен, прав е, пък и по-добре, че така напразно щеше да идва, колкото да търси пари, а като няма, какво щехте да дадете.

Неочаквано тя преобърна няколко пъти големите си очи. Жените приписаха..."Боже, Боже!"...Надвесени над нея, започнаха да плачат всички. Мирослав, който имаше твърде сложен характер, задържа своя плач, но лицето му преbledня смъртно. След това тя задържа отворени очите си и каза с тих и бавен глас:

- Тука сте всички?...Моята се свърши.

Смъртта сякаш я предупреждаваше. Тя ги огледа и попита със същия угасващ глас:

- А къде е Араслану?! Нема ли го още?!

Бащата, като плачеше, побърза да отговори объркано с треперещ глас, сякаш искаше да й угоди:

- Той, той още пасе овцете, сигурно не знае.

Тя изгледа всички с един бавен поглед и заговори с отслабващ глас:

- Слушайте ме всички сега. Атанасе, Мирославе! Обещавате ли ми, ще ми се закълнете ли, че след мойта смърт ще напуснете тази къща?

Мирослав не беше изненадан от тези думи, защото той и по-рано чуваше майка му да казва, когато беше здрава, да напуснат своя дом и сега наведе само глава, обрулен от скръбта и нищо не каза, като големите му очи започнаха да се наливат със сълзи. Бащата плачеше и прошепваше замъглено от скръб: "Марио, Марио, на кого ни оставяш?" Тя пак започна:

- Обещавате ли ми?

Бащата побърза да отговори:

- Обещаваме, Марио.

Мирослав не отговори, защото плачът го превземаше и той измълча. Майка му го запита с още по-тих глас:

- Ти не искаш ли, Мирославе, да напуснеш тая къща, където сте страдали така? Не искаш ли да ми обещаеш?

Мирослав, който по-рано не се съгласяваше с майчиното желание, когато беше здрава, сега не удържа, избухна в плач със сълзи и произнесе:

- Обещавам, майко.

Последното й желание щеше да се изпълни. Тя погледна Видулчо с тъжен поглед и каза: "Видулчо никога не е бил против волята ми, той няма да откаже". Тънкият, детски още плач на Видулчо изпълваше стаята. Страшният момент пристъпваше. Майка му прошепна пак с тих, бавен и замиращ глас:

- Искам да ми обещаете едно – че няма никога да се разделяте и да оставяте Видулчо сам, по чужди стрехи. Искам да не забравяте моя гроб, където и да бъдете, да идвате понекога и ми запалвате свецица. Помнете майка ви, знайте, че тя ви е обичала повече от всички майки.

Последните думи тя каза с пресеклив, бавен и толкова тих глас, че едвам се чу.

После захлупи очи и затихна. Тя не можа да получи и чуе второто обещание.

Забрави да поиска и причастие пред смъртта си. По-рано, когато беше болна, тя казваше често: "Да не забравите да ми донесете причастие, да се причестя преди да умра, защото ще ми се сърди Бог".

Ридание изпълни стаята. Мирослав изгуби свят и падна до нея. Баща му и Видул започнаха да го повдигат, плачейки, ужасени още повече. Той се свести и пак седна до майка си, безсилен като отровен. Риданието издигаше своя напев. Жените занареждаха тъжно със своя женски припев. Видулчо също отпусна своя глас, за да излива по-добре мъката си.

След половин час те бяха претръпнали и риданието затихваше от време на време. То започна да поглъща по малко от тяхната скръб и да ги извежда от страшните моменти на обезсъвестяване. Надойдоха и други жени. Донесоха свещи и цветя. Видулчо сякаш се беше засрамил след това от жените и беше спрял да плаче с глас, а само хълцаше. Мирослав се беше опрял на стената и гледаше безнадеждно, сякаш беше обречен на смърт.

Някога той ходеше на турско училище. След това ходи и в прогимназия и му оставаше още малко да стане учител, но нещастията му попречиха. Той беше даровит. Всички го познаваха в училище, не само заради способностите му, а и заради буйството му, с което се отличаваше.

Опрял се на стената, той мислено се връщаше към своето минало и поглеждаше плахо към жестокото бъдеще, както то му изглеждаше в този момент.

Баща му беше снажен и приятен човек. Той имаше към петдесет години вече и всичката му надежда беше в двете деца. Сега изгубил ум, побледнял, плачеше и триеше сълзите си, приседнал до майка му. Кандилцето и свещите замигаха. Вътре беше все така тъжно и мрачно.

По едно време отвън се дочу глас по куче: “С-с-с-с-т”.

След това един весел гърлест смях “ха-ха –хо”. Никой не обърна внимание на това. Кой ли се смееше и то точно сега? След малко вратата се отвори, без чукане, като всякога, и влезе един остегнат в опинци човек. Това беше човекът, който се смееше. Косата му беше прошарена и лицето – ясночервено. Това беше Араслану, когото искаше да види Видулчовата майка. Той беше единственият брат на баща му, който не се бе оженил и живееше заедно. Той имаше около четиридесет години и макар косата му да беше повече побеляла, той изглеждаше по-млад. От ранно детинство до тая си възраст той беше винаги овчар. Видулчо беше тръгнал по стъпките му.

Когато отвори вратата и влезе вътре, той остана като гръмнат, защото не знаеше за създалото се положение. Той тръгна към мъртвата жена, заплака с глас като малко дете и се потопи в общото блато на скръбта. Видулчо, като намери опора на плача си, заплака отново, както и преди с пълен глас.

Вън животът си течеше като всяка друга вечер. Един славей, който всяка вечер пееше в зелените върби край близкото поточе, пееше и сега. Чуваха се последните затихващи песнички на селските момичета, които се прибираха вече по домовете си за сладък вечерен сън. Чухчи изчухкваха някъде в крайселските дървета. Жабите се гмуркаха и крякаха в застоялите води на крайселското поточе, сякаш се надпреварваха да пеят и хвалят с песните си пролетта. Селото утихваше и заспиваше в прохладния вечерен мрак. Понякога излайваше някъде куче и пак се стайваше, сякаш някой го смърмряше да не грози и нарушава покоя на тихата пролетна нощ. Лек пролетен вечерен вятър полъгваше, поразклащаше листата на дърветата, разнасяше аромата на цъфналите пролетни треви и стигаше до порутената Видулова къщичка. Той напираше леко и разтракваше малкото

прозорче, сякаш чукаше и искаше да му отворят, за да влезе вътре и донесе свежестта и лекотата на хубавата пролетна вечер. Но то бе затворено и той стихна. Като че ли се изплаши от натъжените и плачещи хора вътре и побърза да избяга, за да не се натъжи. Славейт и малките момичетата, които пееха, чухчетата и жабите, кучето и вятърът, заспиващите хора и птички в гнездата и всичко друго вън не искаше да знае за скръбта, която беше влязла в малката Видулова къщичка. Нищо и никой не искаше да знае за смъртта на неговата майка. Нищо и никой не искаше да заплаче за нея от дъното на душата си, така както плачеше Видул. Нищо и никой отвън не искаше да знае за плачещата му душа и разбитото му детско сърце. Всичко заспиваше, унесено в люлките на пролетната нощ, за да се събуди от тъмно в зората на новия ден и отново да започне развиващият се живот. Само Видулчо, баща му и брат му не искаха да мислят за утре. Те плачеха, плачеха безнадеждно, защото тяхната скръб безмилостно браздеше сърцата им

II

Слънцето беше залязло вече. Сякаш то прорязваше небето с най-дългите си лъчи, изглеждащи като сребристи ивици, които успяваха да изпращат светлина на най-високите върхове, изглеждащи като позлатени, защото навсякъде вече – в полето, в планинските усои беше паднал лек вечерен здрач, в пълен контраст на високите върхове, озарени от последните лъчи на скриващото се слънце. От южното небе като огромни вълни се носеха напред бели кълбести облаци, които плавно и неусетно се разреждаха като войска, сякаш се готвеха за нападение. Бакърената им червенина изчезваше неусетно и те потъмняваха, като изгубваха своята белота и кълбовидност. В своето бавно разреждане те образуваха такива чудовищни и сякаш живи образи, на които всеки, който ги заглеждаше, им се любуваше. Едни се изправяха като мечки на задните си крака, прозяващи заканително устни, други ходеха като гърбати охлюви, като дрипави тичащи деца, като орли с огромни крила, трети се разкланяха и образуваха обширна гора, където, тръгнали на лов, се лутаха незнани чудовища. Тези образи и фигури толкова бързо се променяха и превръщаха от едни в други, че едва ли някога човек е виждал и въобразявал нещо подобно в ума си. Те представляваха такава чудна живопис, че и най-великият художник не би успял да предаде цялата ѝ същност. Едно дете, овчарче, подпряло се на овчарската си тояга сред една поляна на планинските баири, наблюдаваше тая чудна игра на облаците. То беше отворило и втренчило така широко големите си очи, като че ли гледаше някоя величествена борба на гиганти, сякаш гледаше най-великия филм на живота. То не клепваше по цели минути, не помръдваше главата и тялото си, не отместваше краката си по толкова време, че човек можеше да го сметне за статуя. Овцете му пасяха кротко в прохладната мрачина. Балканът беше опустял вече. Наоколо нямаше никой. Слабо се чуваше шумът и виковете на прибиращите се хора от селото, което беше твърде далеч долу между хълмчетата.

Човек, намерил се в такава тиха планинска обстановка, би се изплашил и потреперил от страх. Наоколо нямаше никакъв шум. Само от време на време иззвняваше звънчето на някоя овца, която разтърсваше глава или се почесваше с крак. Това дете не трепваше, все така гледаше облаците, подпряло се на тоягата си. Изглеждаше, че то не се страхува нито от самотата, нито от тишината и планинския мрак, от който всички хора се страхуваха и се прибираха още светло в село. Какво

безстрашно дете! Като че ли негов покровител и закрилник беше целият балкан. Като че ли на стража се бяха вдигнали всички баири наоколо, за да го пазят от всичко, което изглеждаше страшно.

Защо ли не се прибираше в село това дете и кое ли беше? Може би се страхуваше, че ще му се присмеят или че ще му се скарат в къщи, че толкова рано прибира овцете си. Но никой не би му се скарал и присмял, защото всички други овчари бяха прибрали стадата си вече. Това овчарче беше Видулчо. Беше изминало вече повече от една седмица от смъртта на майка му. От тогава до сега той всяка сутрин, по-рано от всички овчари, изкарваше своите овце, и по-късно от всички ги прибираше вечер. Сякаш се срамуваше от хората да го виждат весело. Но защо не се страхуваше от разбойника, от когото всички хора се страхуваха и от когото той сам преди една седмица трепери, пребледнял от страх, ей там, на отсрещния баир. Не, той не се страхуваше вече от разбойника. Скръбта от смъртта на неговата майка толкова дълбоко беше залегнала в душата му, че беше изпъдила всичко друго оттам, и страх, и радост, и всичко. Пък и разбойникът не идваше при него вече, сякаш и той се страхуваше от тези, които не му се боят.

Господарят на Видулчо още на другия ден от завличането му в планината се завърна, защото неговият брат още същата вечер приготви за откуп на разбойника толкова жълтици, колкото беше пожелал. След това завличане хората до толкова се изплашиха, че още със слънце се прибираха в село и никога не ходеха по сами в полето. Това никак не плашеше Видул. Той беше дотолкова претръпнал, че не се страхуваше от нищо. Всяка вечер той чакаше да се приберат хората по домовете си и тогава да прибере стадото си. Той не искаше да среща хора по пътя си, макар че те не само не му се присмиваха и нагрубяваха, но напротив – състрадаваха му и го утешаваха. По-рано, преди смъртта на майка му, всички хора, където го срещаха, жени и мъже, го заговаряха с усмивка, защото го почитаха като добро момче. Почитаха го, защото беше наследил добрината на майка си, която всички я уважаваха и почитаха. Но Видулчо не искаше да слуша хора в пътя си, защото те нарушаваха дълбокия му и печален душевен мир.

По едно време, като се беше опрял на тоягата, на която винаги беше свикнал да се опира, той отпусна надолу към земята глава, въздъхна дълбоко и само след миг взе тоягата в ръцете и почна да крачи бавно към овцете. Той се замисли за новия дом, за новата къща. Къде ли ще бъде тя! Може би далече, доста далече от тука, та не ще може да ходи така по тия баири. Може би ще идва много рядко тук. Може би те не ще се гледат от онова поле, в което ще бъде той. Ах!... Как му беше всичко мило тук! Не му се искаше да остави всичко тук, с което тъй много е навикнал. Може би там, където ще бъде, животът му ще бъде по-тежък. Не ще има никакви познати момчета, не ще има такива хубави баири, такава хубава трева из тях. Край селото може би не ще има такова хубаво поточе. О, ако беше жива майка му, колко радостен и щастлив щеше да бъде – си мислеше той – сред тия хубави баири, в това хубаво селце. Той вече не искаше да ходи на училище, стига само майка му да беше жива, да го причакваше с усмивка, седнала край огнището вечер, когато се завръща от полето. Но уви!.. Всичко напразно! Той загуби училището, загуби детските си игри, загуби дружбата с Велка, загуби най-обичното на тоя свят – майка си. Той загуби и цялото си детство в страдание. Сега оставаше да загуби и хубавото селце, където е пораснал, оставаше да загуби тия

обширни хубави баири, където още броди, да загуби всичко това, с което е привикнал. Да, и той наистина трябваше да загуби всичко това. Няма как. Това беше последното желание на обичната му майка и той не искаше да го престъпи. Тъй мислеше той, ходейки с равномерни крачки около овцете, като се поспираше понякога.

Всички звезди вече бяха поникнали и изпълнили небето. Те трептяха всяка вечер така и със своето вечно равнодушие гледаха надолу към земята. Тези, които бяха замрежени от тънките облачета, трептяха сякаш по-сърдито и искаха да ги преминат с един бърз бяг, да излязат на края им, за да гледат надолу как хората се готвят за покой в пролетната нощ. Видулчо се заглеждаше в тях и следеше тяхното движение. От отсрещния баир луната нададе светла дия. След малко тя изскокна незабелязано над него, пълна като голяма огнена погача. Тя сякаш се усмихваше. Видулчо се загледа в нея и сърцето му се сви от болка, като си помисли, че няма да гледа още много оттук как изгрява луната.

Последните шумове вече в селото затихнаха. Той огледа с широко отворени очи небето и околните баири, огледа поляната, сякаш се разделяше за последен път с тях и подкара кротко овцете. След малко излезе на полския път и пое за селото. След смъртта на майка си той повечето дни изкарваше овцете на паша по тоя път, защото минаваше покрай селските гробища, и той можеше да поглежда гроба на майка си, макар и отдалече. Нали така каза и майка му – да не забравят нейния гроб. Той мислеше, че майка му може да гледа от небето и искаше да я утешава, като минава край гроба ѝ и се заглежда в него. Пък този гроб беше едно светинно място за него, което той и без това искаше да го вижда. Когато минаваше покрай гробищата и имаше хора наоколо, той не смееше да се заглежда дълго в майчиния си гроб и само поглеждаше крадешком и бързо отминаваше. Вечер, когато нямаше никой, той можеше по-дълго време и по-спокойно да гледа там. Ето той приближаваше вече. Когато стигна срещу тях, той излезе на малката трапчинка и пак се загледа в гроба на майка си. Искаше му се да отиде при него, за да поплаче, но овцете му можеха да направят пакост в някоя нива и затова той остана само да гледа. Очите му се напълниха със сълзи, които се отрониха, но той още гледаше! Какво дете, каква душа! То по нищо не се различаваше от възрастен човек по душевността си. Той ронеше безмълвно сълзи като старец. Никое дете от селото не би дошло само по това време при гробищата, защото се страхуваха. Страхуваха се, защото техните майки и баби им разправяха, че вечер мъртвите стават от гробищата и играят из тях и общували като живи хора. Разправяха им, че някои от тях ставали призраци и вампири, които гонели и душили хората. Майката на Видулчо не беше останала по-назад от другите жени. Тя също му разправяше, но той не се страхуваше, защото стотици пъти беше минавал край гробищата и нищо не беше видял. Откак почина тя, той вече никакъв страх не усещаше от тях. Пък защо ли да се страхува? Нали майка му, обичната му майка е там! Ако стане от гроба си, тя нали само ще го прегърне и помилва и няма нищо лошо да му направи!? Нали тя го най-много обича от всички други хора на света. Защо да се страхува от нея. О, кам я да стане, само да го види и той да я види.

Но Видулчо разбираше, че тя никога няма да стане вече, че тия приказки са лъжливи. Той гледаше, гледаше с болка и трепет в душата, докато овцете отминаха. Изведнъж той прекъсна мисълта за майка си, досети се за овцете и тръгна,

затичвайки се, като мъката в душата му напираше в плач. При първото му подскачане една кукумявка зловещо и бързо изкукумяка на дървото, което беше на другата страна на пътя. Тя сякаш му се присмя. Видулчо обърна за миг глава към нея и пак продължи да тича, за да догони овцете. Кукумявката изхвъркна след него и застана на друго дърво пред пътя му. Сега тя изчухна жаловито с пълен дълбок глас, сякаш и тя тъгуваше за нещо. Видулчо разбра играта на зловещата птица и се ядоса малко, като помисли, че наистина му се присмива на тъгата. Искаше да хвърли тоягата по нея, но се стърпя и продължи да догони овцете. Тая птица с това само спечели омразата му.

Той настигна овцете до самото поточе. Те се наведоха да пият вода, а Видул се спря да си отдъхне. Никой не ходеше навън. Само жабите гуркаха над водата, спотаили се някъде сред израсналите треви в нея. Мисълта за кукумявката пак се блъсна в главата му. Той потрепери леко. “Не, може би тя не прелете нарочно и не ми се изсмя, нали те така винаги прелитат и кукумякат, такъв е техният живот”, си помисли той, като искаше да се освободи от тая мисъл, защото му тежеше да знае, че тя му се присмива. Ако на негово място беше някое друго дете или жена, или пък някой суеверен, би си помислил чудновати работи, че тая кукумявка предсказва нещо, но Видул беше срещал и други подобни случаи и затова не се безпокоеше много. Ядоса го само това, че може би тя му се присмива, но като помисли, че може да е случайно, успокои се.

Овцете преминаха поточето и навлизаха в селото.

Близко пред къщата на Видулчовия господар имаше чешма. Когато наближи чешмата, той видя две фигури, че стоят край нея. Едната – мъжка, а другата – женска, навярно мома и ерген. Той ги позна като понаближи. Такава среща му беше неудобна и затова той наведе главата и се престори, че не вижда нищо. Той се чувстваше свободен, когато се виждаше сам. Момъкът запита, твърде учуден:

- Кой ли е този овчар, що се завръща по това време?

- Това е нашият овчар Видулчо – обади се приятен момински глас. – Той всяка вечер се завръща късно от полето. Не го е страх от нищо. Безстрашно момче - довърши момата, но вече с един съжалителен глас. – Горкото, остана без майка, нещастно дете – прошепна тя с тих, състрадателен глас, за да не я дочуе, защото той беше твърде близо.

- Нема ли да те издаде на баща ти – промърмори въпросително момъкът.

- Не той никога не върши лоши работи- отговори момата. – Дори и да го запитат, не ще каже.

Видулчо чу всичко това, макар че не искаше да чуе. Девојката, това беше дъщерята на Видуловия господар, Елена, която се любеше с един момък от селото. Току-що беше отминал Видулчо и щеше да влезе в двора на къщата, господарят му извика с дебел, гърлест глас:

- Елено, Елено, вода ли стана, та те нема още ма, или искаш да дойда да те закарам от чешмата.

Момъкът и момата промърмориха нещо и се разделиха.

Видулчо беше затворил овцете вече, когато Елена влезе в двора със стомни в ръце. Той беше си тръгнал вече към дома, защото го беше срам да ходи на вечеря толкова късно. Винаги го закарваха. Сега, като разбра, че господарят е разсърден,

той направо си тръгна, но Елена го спря, хвана го за ръката и умолително го запита:

- Защо не искаш да дойдеш на вечеря?

- Не съм гладен – отвърна Видул.

- Знам аз колко си сит... – каза Елена недоверчиво. – Хайде, ела, че баща ми ще ми се кара. Като бъдеш с мен, ще му мине гневът.

Елена говореше с такъв глас и чувство, сякаш не с прислужник и овчар, а с брат си, макар че тя нямаше брат. Видул не й отказа, а тръгна с нея. Тя го изпрати да мине пред нея малко, за да смекчи гнева на баща си. Когато се изкачи горе и влезе в стаята, той видя, че господарят му беше смръщил чело и кипеше в гняв, навярно очакваше дъщеря си, за да го излее върху й. Като видя, че влезе вместо Елена Видул, той промени изражението на лицето си и заговори с доволен тон:

- Ти много закъсняваш, Видуле, не те ли е страх от оня мръсник - разбойника?

Видул отговори със същия глас, с който винаги отговаряше:

- За какво му съм. Аз не му трябва на него. Той налита на възрастни хора.

В тоя момент влезе и Елена. Баща й се обърна към нея с един презрителен поглед, но виждаше се, че гневът му е смекчен.

- А ти, Елено, няма да закъсневаш друга вечер така на чешмата, разбра ли – издума той, като сдържаше своя гняв.

Дъщеря му наведе засрамено зачервеното си лице и нищо не отговори. Бащата се ядоса от това и пак започна с малко по-разгневен тон:

- Пак ли с оня негодник стоеше, та чакаш да ти викам, та да ме слушат хората. От днеска нататък да не съм те видел вече с него, пък и стига да слушам хората да говорят за тебе. Ти никак не искаш да знаеш, че ти се присмиват и че мене ме е срам да излизам пред тех. Само ти ли си мома в нашето село, та само за тебе говорят. Другите моми не съм ги видел и да заговорят с момчета, когато минават покрай тех, навеждат глави от срам, а ти нови моди измисляш... Да има за кого да говорят хората и на кого да се смеят. Богат – казват - баща й, а тя с голтак ходи. За какво ти харесва толкова тоя негодник. Дали затова, че баща му беше хайдутин и го убиха, дали затова, защото живее сам в къщи като вълк, само с една дърта вещица, която скоро ще свърши, или пък за това, че го наричат Котурок, че е колкото един пумпал.

Изглеждаше, че тия думи засегнаха дълбоко девойката, защото лицето й стана още по-червено и още по-ниско го приведе към земята.

След кратко мълчание бащата пак заговори с омекнал и укорителен глас:

- Аз съм ти намерил вече момче и нема какво да се мотаеш с оня, непрокопсанико!

Той се почуди малко и пак заговори:

- Ето, днес сме сряда, в неделя ще правим сгодяване или не го харесваш Данаилови Димо, защото са богати и заможни хора, а си се хванала с две ръце за тоя голтак.

От днеска нататък не само че нема да ходиш с тоя простак, но и дума не искам да става за него.

Майката мълчеше, като поглеждаше начесто с един умилителен поглед дъщеря си. Елена се беше намръщила от това натрапване, но все така мълчеше наведена.

Баща й се ядосваше повече от това мълчание и сега заговори отсечено и високо:

- Чуваш ли какво ти говоря, ма, или не искаш да знаеш. От днес нататък няма да ходиш с оня глупак, че чудо ще направя. За един ще те годяваме, а ти с друг ще ходиш.

Девојката мълчеше. Баща ѝ побесня от гняв. Червеното му лице се наля с кръв и то още повече зачервения като нажежено желязо. Той отсече с краен тон:

- Чуваш ли ме, ма!...Защо не отговаряш?

Момата дигна глава и го погледна право в лицето. Изглеждаше, че и тя не можеше вече да търпи и заговори:

- За друго може, но за това!!.. Не искам да ми се бъркате. Всичко друго, което искате, мога да направя, но това – никога не мога. Никога няма да отида у Димовата къща.

Червеното лице на бащата пребледня и позеленя. То ставаше винаги такава, когато се виждаше безсилен. Майката, за да облекчи създалото се тежко положение, заговори с тих треперещ глас на дъщеря си:

- Баща ти не ти мисли лошо, мари дъще, защо не искаш да го слушаш. Пък и Данаилови какви богати хора са, само те подхождат за нас от целото село.

Девојката се почувства окуражена от тая победа и заговори пак с предишния глас:

- За вас може да подхождат, но за мене не подхождат!

От думите на майката бащата възвърна предишните сили и пак започна, но гласът му вече потреперваше, защото разбираше сам, че не е така властен, както преди:

- Аз баща ли съм ти, ма, или съм циганин, та така ми отвърщаш. Аз каквото кажа, това ще бъде в тая къща, щела или не щела.

Девојката се нажали от тия думи и насилие и като се почувства безсилна, заплака.

Майката се разтъжи от плача на дъщеря си и за да го спре, заговори на бащата:

- Остави я, бре Стоимене, какво ще я мъчине. Ние ѝ мислим доброто, но като бега от него, насила не можем да ѝ го дадем. Тая си е нейна работа. Нека да бъде само жива и здрава, та където ѝ да бъде...нали ние дете, ще ѝ помагаме. Ех, хората се смеят, но какво да направиме, като нищо не можеме.

- Аха, значи тия пари аз ги имам, за да ги давам само на разбойниците и негодници?!.. Никога вече няма да стане това.

Навярно той се страхуваше от зестра и това го караше никак да не се съгласява с дъщеря си. Озарена от някаква надежда, Елена заговори с един уверителен глас:

- Не, никакво помагане няма да искам. Оставете ме само свободна. Не ми се натрапвайте, с това ще ми помогнете най-много.

- Не, това никога няма да стане – я пресечи бащата – ами се готви за годеж, че другата неделя ще правиме сватба.

Той сякаш бързаше да я изгони от къщи, като че ли се страхуваше от нея.

- Само една дъщеря да имам и тя да не бъде за пред хора – продължи бащата.

Елена заплака пак както преди, защото се видя изправена като пред пропаст.

Майката, понеже познаваше сърцето на дъщеря си, и я обичаше повече от всичко, никога не я нагрубяваше и оскърбяваше. Тя не искаше да ѝ се налагат и мъчат, затова сега, за да сложи край на тия нагрубявания, заговори на бащата с укорителен глас:

- Чужд човек имаме в къщи, а ти не щеш и да знаеш, като си занареждал...Хайде да вечеряме, че момчето е изгладняло, пък и трябва да ходи да почива, че сутрин колко рано изкарва овцете!...

Майката стана и сръчно сложи трапезата и ядене, което беше оставено настрана, за да изстива. Бащата се промъкна с малкото си столче към нея, като почна да реже хляб. Видулчо през цялото време мълчеше, седнал върху рогозката, като беше се загледал в едно място, сякаш се страхуваше да измести погледа си. Бащата беше нарязал хляба вече и се кръстеше. Майката, като пригответи всичко, започна да подканя Видул и Елена:

- Хайде, Елено, ела да вечеряме, пък всичко ще се уреди, Бог ще помогне.

След малко, като я покани още един път, Елена отговори разсърдено:

- Не ми се яде.

- Хубаво те нагости баща ти тая вечер – каза майката укорително към мъжа си.

Баща ѝ, почувствал се малко виновен за нагрубяването, отговори успокоително:

- Хайде, хайде, ела да вечеряме, пък стига си упорствала. Ти не си по-умна от баща си. Каквото кажа, ще стане.

Елена заплака отново и възрази, като тръгна към вратата:

- По съм съгласна да умра, но това нема да стане.

След това излезе през вратата и я затвори. Тая постъпка сякаш заби нож в гърдите им. Тя уби апетита им. Те се спогледаха като отровени. Майката започна да укорява бащата. След това стана и отиде да проследи дъщеря си. Тя беше отишла да плаче в другата стая. Като не успя да я върне, тя се върна и пак заукорява бащата. Видулчо хапна някой залък и остави.

- Яж, Видулчо, яж – запокани го майката. – Не ни гледай нас, ние често сме така.

- Не съм гладен и аз – каза Видул. – Ето хлеба ми остана в торбата.

Той я беше закачил на един пирон на стената. Там я закачваше всяка вечер, а сутрин я намираше пълна, закачена долу пред портата. Той стана, каза смирено “лека нощ” и си тръгна. Еленината майка му засвети с едно димящо газениче, за да слезе по стълбичката и след това отиде пак при Елена.

Като слезе на двора, Видул реши да се отбие пак откъм овцете. Те бяха легнали. До всяка овца беше легнало и агънцето ѝ. Някоя от тях изпръхтяваше с нечистите си ноздри. “Какви безгрижни животни, си помисли Видул. На тех не им е мъчно за нищо”. След това излезе през долната портичка и се намери на пътя. По него нямаше никой. Той закрачи равномерно по него, като шумът, който излизаше изпод кожените му цървули, едва огласяше само двете страни на пътя. Скоро той щеше да се намери пред техния двор. Преди да завие към него, той се спре. Помисли, че още е рано и че неговият чичо Араслан може би не се е прибрал. Той реши да отиде до поточето. Не се чувстваше изморен. Той се замисли за чичо си Араслан. Как му се искаше и той да ходи из баирите с него. Той е добър и весел човек. Видул никога не го беше виждал натъжен пред смъртта на майка му. Винаги се смееше, дори и тогава когато нямаше за какво да се сме. “Може би ще ми е по-леко, си мислеше Видул, ако пасеме заедно овцете, но господарят не искаше така. Той искаше неговите овце да бъдат винаги сами. Какъв лош човек”, си мислеше той. “Той е лош така и в къщи. Ето как се кара и на дъщеря си. Такива са богатите хора”, си прошепна той, – “лоши. Но неговата дъщеря Елена беше толкова добра. По душа никак не си приличаха. Той и затова ѝ се кара, задето иска да се ожени за бедно момче. Лош човек”, прошепна пак той. Ето той се намери вече дошъл пред поточето, мислейки за господаря си. Огледа се, наоколо нямаше никой. Само жабите гуркаха. Луната се беше издигнала вече твърде високо. Той се загледа в

сянката си, спрял се пред поточето. Тя беше още доста дълга. “Колко ми е рошава главата, си каза той. Трябва да ми я острижат като татко или бате Мирослав, но няма стрижачна машина, а пък с ножици ще ми се смеят, защото по главата остават стълбички”. Него винаги така го стрижеха, но по-добре да ходи така. “Никой не ще ми се смее с дълга рошава коса”, си каза той. След това издаде напред единия си крак и погледна в сянката. “Кърпите на панталоните ми не се познават”, си прошепна той. А и сянката му каква изглеждаше голяма, сякаш е на възрастен човек, макар че тялото му беше още съвсем слабо и детско. Той се опря на върбата, която беше до него и загледа пътя, по който беше дошъл. От луната той се белееше. Припомни си той, че по някой път преди смъртта на майка му, когато минаваше през поточето, се подсвиркваше весело. Той и сега би засвирил, ако беше жива тя, но сега сякаш му е заключено сърцето. Така мисълта му падна върху неговия дядо. Впрочем той нямаше дядо. Той смяташе за истински свой дядо брата на дядо му, който още не беше починал. Макар да имаше към шестдесет години, той още не беше женен. Живееше, ей горе, в планината. Дори и зиме не идваше понякога, даже в село. Наричаха го дедо Георги, царят на планината, защото целия си живот той прекара в нея. Той имаше хубав овчарски кавал, с който като засвири, разиграваше сякаш и баирите. Този кавал сега изпълни въображението на Видул, Преди да почине майка му, най-голямото му желание беше да има кавал. Нали кавалът е най-хубавият и весел другар на овчаря. Когато пожелае, надуе го и ето – развеселява цялото поле. Но Видулчо по-рано искаше такъв кавал като на дядо му Георги, направен от голямо орлово перо. Дядо му, който го обичаше като истински внук, му обещаваха, че когато намери в планината някой мъртъв скален орел, ще му направи също такъв кавал да свири така хубаво. Не, сега Видул не искаше кавал, не му се свиреше. Той си помисли, че никога няма да свири вече. Изведнъж той се досети, че трябва да си върви, че може да го чакат и си тръгна. След смъртта на майка му никога не му се ходеше в къщи рано. Тя беше станала толкова грозна и мълчалива, като същинска гробница, като пустиня. Дори когато се събираха всички, те мълчаха като че ли бяха неми. Само чичо му Араслан проговаряше от време на време, но и то не е както по-рано. Навярно къща без майка е истинска гробница. Но къде ли ще бъде новата ни къща, къде ли?

Пак тази мисъл изпълни главата му и за татко му, не ходи да я търси. “Може би защото няма да бегат оттука”. Никой от домашните още нищо не е проговорил за това. Неусетно той стигна пред вратата на малката къщичка. Мисълта му се прекъсна. Той отвори вратата и влезе. Вътре бяха всички – и татко му, и батко му Мирослав, и чичо му Араслан. Те мълчаха всички. Баща му наруши тишината, като му заговори:

- Ти много закъсняваш, Видулчо. Идвай си по-рано, че нещастията са тръгнали само по нас.

- Бех при господаря – отвърна Видулчо – пък ходих и до поточето.

След това наведе главата и настъпи вече познатата му тишина. Те бяха всички насядали около огнището на малки дървени трупчета. По едно време бащата, сякаш за да пропъди мрачното мълчание, вдигна глава, обърната към Мирослав и заговори:

- Ех, сине, измина толкова време от смъртта на майка ви, трябва да изпълнем обещанието си, но къде да троша глава да търся дом?

Мирослав държеше все така наведена голямата си глава. Като помълча няколко мига, той отговори кратко, без да вдига глава:

- Не знам, татко.

След малко той пак продължи:

- Мене ми се струва, че това не е причината за нашите страдания, татко. Където и да бъдем, все ще сме така, щом сме сиромаси, но щом беше такова желанието на майка ни, да го направим, ние ѝ обещахме и трябва да го изпълним.

- Знам, сине, знам как мислиш, но и хората мислят така, както майка ти мислеше и затова трябва по неволя да търсим ново село, нов дом, пък и ние ѝ обещахме.

След кратко мълчание бащата пак започна:

- Знаеш ли, сине, какво съм намислил?.. Ето приближават Великденските празници. Когато дойдат, ще тръгна надолу из полските села, дано ми дадат някъде един кът земя да построиме една къщичка за зимата. Там сигурно ще се намери кът земя. Преди да се оженим с майка ви, аз бех надолу зад границата в Гърция, където са сега вашите вуйчовци и лели. Там работих и се ожених. Когато поставиха границата, ние се преместихме тука, в моето родно село. Това помните вече и вие. Тогава дойдоха много бежанци нагоре и всичките заседнаха в полските села. Те живеят още там. Там сигурно ще има място и за нас да заживеем нов живот. Нали, брате, и ти нема да откажеш?

- Не, никога нема да се разделя от вас. Къде ще мрем, всички да мрем – отвърна Араслан кратко и пак замълча.

След малко те се размърдаха, застлаха постелките, легнаха и заспаха спокойно, сякаш бяха хвърлили от душите си товар, сякаш бяха свършили много работа, защото пристъпиха към обещанието си. От смъртта на майка им до тая нощ те сякаш живееха на чужда къща, защото живееха с мисълта, че ще я напуснат. Това беше първата стъпка към новия живот на страдащото Видулово семейство след смъртта на майка му. От тая вечер нататък от всичко повече Видул мислеше за новото село, в което ще бъдат, за новото поле, за новия дом. Тая мисъл не го оставяше от сутрин, когато се събуди, чак до вечерта, когато затваряше овцете и заспиваше. Ето дните си минаваха един след друг. Оставаха още няколко дни до празниците. Баща му беше взел от господаря му две жълтици, с които щеше да закупи парцел за къща в някое село, като му беше обещал, че ако купи парцел с тях, ще му даде овцете, които пасяха за тях. На господаря жълтиците му бяха много мили и не му се даваха, но нямаше как да откаже.

Той беше сгодил своята дъщеря и оставаха само още няколко дни до сватбата. От сгодяването на дъщеря си насам, той ѝ беше забранил да ходи за вода, дори да не излиза и навън, защото се страхуваше, че може да избяга. Той беше винаги около къщи и я пазеше като птичка в кафез. Той наложи желязната си чорбаджийска воля. Това подейства на дъщеря му като слана на пролетно цвете. Тя изгуби своята руменина по лицето, изведнъж загуби своята веселост и сръчност, тя изгуби всичко това, което прави човека млад. Само за няколко дни тя заприлича на старица. Лицето ѝ стана бледо и мрачно, което винаги беше мокро от сълзи. Тя не ходеше и не говореше по цели дни. Когато беше сама в стаята си, а почти винаги беше сама, тя гледаше през прозорчето небето, както птичката през кафеза – простора, но беше безсилна. Нейното сърце беше приковано в гърдите ѝ, то не можеше да тупти свободно. Нейните чувства бяха умъртвени и тя не можеше да

чувства живота, не можеше да чува птичките, които толкова хубаво пееха във, не можеше да вижда как цветята ѝ цъфтяха в малката градина пред къщата, не можеше да се радва на хубавата пролет, на която всеки друг се радва. За нея беше всичко грозно и мрачно. Тя сякаш беше жив мъртвец.

Когато Видулчо прибираше вечер овцете и го викаха за вечеря, той слушаше как и майка ѝ не беше довольна от това положение да гледа как се измъчва дъщеря ѝ. Тя беше съгласна на всичко друго, но не и на това. Винаги, когато Видул вечер вечеряше и излизаше през вратата да си отива, той прошепваше на себе си : “Лош човек”. “Такива са всички богаташи”, допълваше той в мисълта си и излизаше навън. Господарят му дотолкова беше оковал дъщеря си, щото ѝ забраняваше да говори насаме с Видул, защото се страхуваше, че може да изпраща някакви заръки на оня “голтак”, както го наричаше този, когото обичаше тя.

Беше последната вечер, която Елена – дъщерята на Видулчовия господар, трябваше да прекара като мома при баща си. Момчето, за което щеше да се жени, беше докарало вече свирки и тъпани и те веселяха тяхната къща. Сватбата беше почнала, но къщата на Видулчовия господар чорбаджи Стоимен беше все така мрачна. Тая вечер Видул по-късно от друг път прибра овцете си. Когато ги затвори, извикаха го за вечеря. Те го чакаха винаги, защото той оживяваше къщата им и ободряваше по малко душите им. След вечеря щяха да идват роднини, а може би и моми и ергени, за да поиграят и развеселят къщата на новата булка. Момите едва ли ще дойдеха, защото те бяха дружки на Елена и познаваха скръбта ѝ.

Когато Видулчо се качи горе, трапезата беше сложена и на нея наредени по-богати гозби от всеки друг път. Извикаха Елена, но тя решително отказа да вечеря.

Майката пак започна да укорява бащата:

- Така ли правят хората сватба, като нас – с плач и сълзи. (Впрочем Елена вече не плачеше). - Такива ли са младите булки – продължи Еленината майка, - като наша Елена. Заприличала е на истински мъртвец. Как ще я изведем пред хората? И аз не съм съгласна с такава сватба – без радост и мерак. Като че ли мъртвец ще изведем от къщи.

Тя сякаш предчувстваше мрачния облак, който щеше да се свие над къщата им.

Опитваше се да го спре, но беше много слаба. Той идваше с неудържима сила.

- И тя, пък и ти ще разберете хубавото – заговори бащата с един укорителен тон, като придаваше на лицето си мъдро изражение, - но трябва да ви се даде насила.

Тя ще ме благославя после, че съм я спасил от тоя голтак, за да живее хубав живот, ама на, сега се мръщи. Последна вечер е тая. Пък там ще се оправи. Не ще да бѣди тъй - като при майка си и баща си, да се сърди. При нови хора ще отиде и ще се срамува да върши това. Ще поскучае малко отначало, но после ще привикне и ще ѝ хареса повече оная къща, отколкото бащината.

Такива приказки навярно успокояваха майката. Те започнаха да вечерят.

Чорбаджи Стоимен беше ловец. Есенно време, когато привършваше полската работа, той се събираше с други ловци от селото и ходеха в планината на лов. Сам никога не ходеше, защото се страхуваше от разбойници. Когато се завръщаше от лов, той закачваше ловджийската си пушка отвън на един пирон на стената на чардака и тя беше там през всяко време. Той я държеше винаги пълна, да може да му послужи за някой неприятен случай от разбойници, от които се страхуваше

много. Той не се задоволяваше само с хубавия турски револвер, който му го взе разбойникът и който винаги го държеше пълен под възглавницата си и го носеше със себе си, когато беше навън, а разчиташе и на ловджийската си пушка, защото не знаеше какъв ще бъде случаят.

Откакто се беше заел със сватбата, той беше забравил всичко по-маловажно. Беше забравил и пушката си на стената, защото къщните неприятности за дъщеря му не свършваха и не го оставяха на мира.

Елена знаеше, че не ще склони своя баща на волята ѝ, но и тя никога не можеше да се склони с неговото. Тя би предпочела смъртта, отколкото това, което ѝ налагат. Тя се надяваше на майка си, че ще може да ѝ помогне, но и тя беше безсилна, защото баща ѝ беше неумолим. През последните дни, като видя, че всичко върви отчаяно, тя реши твърдо – смърт. Мъчно ѝ беше, че не можеше да се види поне веднъж пред смъртта си.. с тоя, когото тѝ много обича и за когото ще умре. Мъчно ѝ беше, че не можеше да запита нищо чрез Видул, но нямаше как. “Така ѝ било писано”, помисли си тя. Тя мислеше и плачеше по цели дни и ноци, но нищо не помагаше, навсякъде излизаше пред един край – смъртта.

- Какво ли си мисли за мене сега той. Какво ли ще прави след мойта смърт... – се запитваше тя. Запитваше се още за хиляди други въпроси, но отговора им не можеше да знае. Ядосваше се и ѝ беше мъка, че ще причини такава безмерна скръб на майка ѝ, от която може би ще умре и тя, но само едно прошепваше на края – смърт и само смърт. Тя беше решила да изпълни това, което беше намислила, последната вечер. През деня, когато беше останала сама в къщи, тя беше прегледала пушката и беше решила точно на вечерята да извърши замисленото. Моментът беше настъпил. Те вечеряха. Тя стана, отвори вратата и се отправи към пушката.

Когато Елена отвори вратата, майката и бащата помислиха, че най-после тя е спряла да упорства и сега идва да вечеря. Те се спогледаха, усмихвайки се и въздъхнаха, успокоявайки се.

- Най-после – промърмори бащата доволно.

Но за тяхно учудване тя не влезе при тях, а след малко отново се затвори в стаята си, така както никой друг път. Те се спогледаха отново учудено и въпросително. В тоя миг се гръмна. Страшната мисъл просветна в главите им като светкавица. Майката падна, както си седеше пред трапезата. Бащата скочи и се втурна през вратата, но като отвори вратата на дъщеря си и като видя прострения ѝ труп, озарен от кандилената светлина, строполи се като прострелян до него. След малко пак се надигна и изрева обезумяло като ранена мечка:

- Ох, Елено, Елено, защо направи така!...

Той си блъсна главата в стената, за да може да понесе удара, и пак зарева с мощния си глас:

- Елено!.. Елено!.. Ах, любов, любов, какво ли не правиш ти. Ти погуби дъщеря ми. Ти си виновна, да загубя едничката ми хубава дъщеря, Елено, Елено... – занарежда той.

В тоя момент влезнаха майката, а след нея – Видул. Елена лежеше все така. Тя се беше простреляла в сърцето и под нея се беше стекла вече локва кръв. Като я видя, майката се просна върху нея и замря. Бащата все така реवेशе с несдържан глас.

От тоя изстрел и рев на бащата роднините, които бяха тръгнали към тях да ги развеселят, и съседите се стекоха, за да видят какво се е случило. Цели тълпи започнаха да прииждат и да се трупат на двора. По-близките хора започнаха да се качват горе. Станалото като гръм се разнесе по всички краища на селото. Видулчо, като се намери в неудобно положение - пред трупа на мъртвата дъщеря на господаря си, излезе кротко навън. Майката беше се надигнала вече, когато пристигнаха първите изплашени гости и нареждаше с припевен глас:

- Господ да те убие, Стоимене, ти направи това. Ти си виновен да загубим хубавата ни дъщеря и защо... защото са ти много мили парите. Радвай им се сега, да им се не нарадваш дано... По-добре на сиромаш, на просяк да бехме я дали, но да не беше това. Ти направи това, Стоимене. Ти си виновен. Ох, Елено, Елено...- занарежда тя майчините си припеви.

Тия думи на майката сякаш се забиха като нож в сърцето на чорбаджи Стоимен.

Той се изправи в целия си ръст, блед и ужасен изрева:

- Кой е виновен?!... Аз? Аз съм виновен!!!...- произнесе той като удряше главата си с двете си ръце. Но след малко, събуден от нова мисъл, той пламна в гняв, викайки като луд:

- Не, аз не съм виновен! Оня, оня голтак е виновен. Той я направи да се убие!

Заради него... Сега, сега и него ще убия с тоя патрон.

Той грабна пушката и тръгна навън. Никой не се опита да го спре. Видулчо беше на двора пред кошарата. Той знаеше всичко най-добре, което стана. Другите не знаеха какво точно и как е станало и се питаха. Като чу заканителните думи на господаря си, че ще убия невинния момък, когото обичаше Елена, искаше да се затича, за да му каже да бяга, познавайки гнева на господаря си, но се изплаши, че не ще успее, защото той беше вече слязъл на самата порта.

Майката не спираше своя припев. Към нейния се присъединиха и други, които изпълниха цялата къща.

На далечния край на селото, в една малка къщичка, покрита със слама, и приличаща на колиба, седеше един младеж. Той беше седнал до стената и в ръцете си държеше един стар револвер. До краката му на земята имаше поставен един патрондаш. Лицето на тоя младеж беше малко, кръгло и изпито. То беше мрачно. Очите му светеха като на котка и самата му глава приличаше на котешка. Малките му черни мустачки също така го оприличаваха на котка. Това беше любовникът на Елена, който заслужено носеше своя прякор Котурок. Така го наричаха почти всички хора, пък и сам той не се сърдеше. Това сякаш си му беше собственото име. Неговото тяло беше твърде ниско и набито. Той беше винаги стегнат и бодър. Пъргав беше като същинска котка. За много неща служеше за пример на хората в селото. Може би затова го беше обикнала Елена, дъщерята на богаташа. Настрана от него седеше майка му, стара и слаба жена. Тя го погледна плахо и му заговори с умолителен глас:

- Остави ги тия лоши револи, бре сине, татко ти си служеше с тех, но не го изведоха на добър край. Хвърли ги. Какво си се закахърил за една мома. Та само Елена ли е в нашето село, та си погрознел и си се загубил съвсем. Моми – много. Ех, тя е хубава и чорбаджийска, но не е за нас. Тя си е за чорбаджии.

Котурока вдигна главата. Очите му светнаха сякаш повече в полумрака, като горящи въглени, като очи на котка:

- Стига, мамо, стига си ми бърборила, че не мога повече да търпя. Идва ми да запалят цялото село. Да избия всички хора!.. Богати били, та всичко могли да вършат. Да вършат и насилие. Ах, ако тая вечер можем да се видим с Елена, тя никога няма да отиде при тях, пък и баща ѝ няма да я гони!...Но да видим!

- Остави тоя револ, сине, за какво ти е – замоли го майката с тих глас.

- Може да ми потребва, мамо. Ако не друг, то себе си ще убия с него.

Майката го замоли, като заплака:

- Недей, сине, недей върши лоши работи, че ще умра без теб.

- Нема, майко, и аз не искам да върша нищо лошо – отговори той - но нека бъде готов.

В тоя миг се дочу изстрелът от Еленини. Той вдигна глава и заговори гневно:

- Ето, те гърмят и се веселят, а на мене и на Елена ни се плаче.

Майката пак започна да го утешава с майчиния си тон. След малко спряха да бият тъпаните, не свиреха вече и свирките.

- Сигурно вечерят вече – прошепна Котурока. Да, време е, трябва да излеза, дано се видим с Елена, пък те нека бият тъпаните после.

Майка му вдигна тревожно глава, но не можа да се изкаже, защото един случаен глас я прекъсна:

- Елена, Елена се убила – се дочу отвън.

Навярно някои се обясняваха за станалото. Котурока скокна като ужилен, държейки в ръка револвера си. Лицето му беше пламнало в ужас. По това време се дочуха тежки стъпки по малкото дворче и заканителните думи на чорбаджи Стоимен:

- Заради тебе, кучи сине, заради теб моята дъщеря...

Вратата се отвори от силно блъсване. Чорбаджи Стоимен изглеждаше полудял. С влизането той насочи пушката към Котурока, но Котурока беше вече готов, макар и изненадан, и изгърмя. Чорбаджи Стоимен се олюля, гръмна във въздуха и се строполи пред прага. Майката на Котурока беше припаднала вече.

- Ето каква сватба направи – разгневен сякаш от това изръмжа Котурока.

Той се върна назад, взе патрондаша си, разтърси майка си, като я видя, че е припаднала и излезе бързо навън изплашено. Наистина чорбаджи Стоимен направи една много рядка сватба в село. Да, той наложи своята желязна и богаташка воля на дъщеря си. Той ѝ натрапи със сила своето добро. Такова е всяко добро, което се дава насила.

А Котурока? Котурока излезе от своя дом, за да не се върне никога вече в него да заживее спокоен живот, за който той мислеше. Той не вярваше и не очакваше, че животът ще го тласне да върви по тоя път. Той мислеше за съвсем друг живот, за съвсем друго бъдеще, както всички други младежи в село, но животът му изневери и ги излъга. Той извърши убийство, за което не беше мислил, което просто му се натрапи. Това беше неговото първо убийство. Другите убийства вече бяха лесни. Лесен му стана и самият път, по който тръгна, защото нямаше никаква пречка пред него. Преградата, която спира всеки, която спираше и него да не тръгне по тоя път, рухна още с първото убийство и той тръгна свободно по него. Той започна да убива всеки, който се изправяше насреща му. По-нататък започна да върши и други престъпления и които поквариха неговата душа и които го направиха такъв човек, от който и той сам по-рано се плашеше. Той стана такъв, какъвто никога ни би

мислил. Той стана разбойник, на когото славата скоро се разнесе по всички села, от когото започнаха да се страхуват и треперят всички хора, като които той сам можеше да бъде.

Такива бяха първите невинни стъпки на Котурока по разбойническия му път, който дълго се извива по стръмнини и падини, по който свободно крачеше и краят му излезе там, където излиза краят на всеки разбойнически път като неговия.

Със всяка стъпка по своя разбойнически път той ставаше все по-голям и по-голям престъпник, вършеше все по-големи и по-големи престъпления, неусетно загубваше всичко човешко, което имаше в душата си и в края на живота си той стана един велик престъпник. Но той стана такъв, защото го направи назадничавият невеж живот, който вместо щастие, му поднесе отрова.

III

Просъмваше се. Беше първият ден от Великден. Полето беше тихо и спокойно. Нямаше в него, както други сутрини, орачи, едни от които да впрегат, а други, повече подранили, да подвикват след воловете си. Нямаше и никакъв работник. Всички почиваха в домовете си и отпразнуваха великите Христови празници. Само птичките не празнуваха. Те бяха се събудили вече и пееха весело в малките полски шубраци. Нивите бяха спокойни и мълчаливи като тихо море. Бяха налели своите листа с роса, като че ли бяха плакали. Те бяха слепени едно за друго и тяхната зеленина се губеше някъде в полето зад някоя баирка.

Полският път, който минаваше през тях, също беше пуст, нямаше никакви минавачи, излизаци на работа като друга сутрин. Само една фигурка се мяркаше из него в леката мрачина. Тоя пътник идеше от планината. Спускаше се по спадащите баирки, минаваше през полето за полските села. Тоя пътник слизаше надолу към полето. Той беше взел в дясната си ръка една тояга и беше метнал една торба на гърба си. Той беше облечен в селска премяна, която беше извехтяла и не беше хубава. Краката му бяха обути в цървули, които бяха стегнати добре. На главата си носеше стара кожена шапка. Пък и той изглеждаше старец, защото твърде дългите му мустаци и брада, която не беше бръснал доста отдавна, беха почти бели. За къде ли беше тръгнал тоя човек и то толкова рано в деня на велик празник, когато всички хора бяха по домовете си? Кой ли беше той? Пътник ли, който беше осъмнал някъде в планината и бързаше да се прибере в своето село и в своя дом, за да отпразнува празниците? Да, пътник, но който не се прибираше в своя дом, а беше излязъл от него. Той сякаш беше избегал от къщи, за да не отпразнува празниците там, които навярно не му носеха радост и почивка. Това беше Видуловият баща бай Атанас или както го наричаха вече хората дедо Тасо, макар че нямаше повече от петдесет години. Той беше тръгнал да търси новия дом. Тръгнал беше от своето село още в тъмно, когато всички спяха. Сега той беше в полето. Минаваше с равномерни крачки долчета и височинки, през които минаваше пътят, отместваше равномерно своята тояга, която държеше и се смъкваше надолу към полските села, за където бе тръгнал. Той вървеше все така, държейки главата си леко приведена, с поглед, падащ на няколко крачки пред него. Лицето му беше бледо и прорязано с бръчки, но все пак то беше приятно и изглеждаше, че винаги е готов да се усмихне, макар че не беше весело. Снажната му фигура напомняше за

здравината и силата, която е имал като юноша. Да, на младите години той беше един от най-здравите и силни младежи. Той беше пръв борец по съборите и пръв работник на полето. Тия му качества беше наследил син му Мирослав. Сега той беше запазил само снажното си тяло, защото дълги години нещастията го мъчеха. Когато беше млад, той работеше на полето на чужди хора, за да си изкарва хляб. В юношеството си той всяка пролет копаеше на лозята на турския бей, който беше свил чифлици из полските села. Сега, крачейки с равномерни крачки по пътя, мислеше за своето нещастно и горчиво минало, сякаш за да минава неусетно пътят му. Мисълта му започваше от най-близкото минало и свършваше някъде далече в детинството му. Тя се спираше за по-дълго време на всяка по-важна случка и преживелица, от които се ободряваше или натъжаваше старческата му душа. Един път в младите си години той беше отишъл да копае лозе на бея. Там имаше много други нещастници като него, отишли да копаят на бея за парче хляб и някой грош. Току-що бяха изкопали по няколко реда, дойде и беят, за да види как работи раята. Кой знае какво го накара, че взе един дикел и почна да копае сам. Може би искаше да види как се ражда гроздето и виното, което тъй много му беше сладко. Но той беше дребен и слаб човечец и прекопа няколко лози (гиджи), изправи се цял изпотен, хвърли дикела, седна и каза:

- Който прекопае сто лози, без да се изправя, ще го наградя.

Всички се спогледаха, усмихвайки се. Никой не се реши. Младият дедо Тасо, висок, червендалест и силен повече от всички, без колебание отговори:

- Аз мога да прекопая сто лози, без да се изправя. Дори да бъдеш и ти на моя гръб. Ставай и ми се качвай – му рече дедо Тасо, като плю на ръцете си.

Беят не се почуди много, ами стана и яхна върху плещите на младото тяло, като искаше да каже, че това е невъзможно. Той закрепил паразитното си тяло, а младият момък започна да маха с бясна не свършваща сила дикела. Той разкъсваше жилавите треви, които се сплитаха около рогата на дикела и бързо измина далеч пред всички лозокопачи. Той прекопа сто лози, без да се изправи. Накрая, преди беят да скочи от гръба му, той го грабна с двете си мощни ръце, като му каза, смеейки се:

- Искаш ли да те хвърля сега на десет метра от мен?

Младият момък искаше да каже, че не се е уморил още. Беят също се смееше и го чукаше доволно по огромните голи плещи.

- Аферим, аферим – произнасяше той.

После извади от пазвата си голяма кожена кесия, извади от нея две жълтици и му ги подари.

Крачейки по своя път, дедо Тасо се усмихна леко на тоя ободрителен спомен и неволно протегна едната си ръка към пазухата, за да провери двете жълтици, които ги беше взел от чорбаджи Стоимен, с които щеше да купи кът земя за новия дом. Слънцето го блисна в лицето с първите си лъчи. Той се спря и го загледа, като премигаше със старческите си очи. Планината беше залята цялата от неговата червеникава светлина, която като златно море се спускаше надолу, за да залее и полето. След това дедо Тасо се обърна на другата страна и загледа нивята. Те бяха буйни и капчиците роса, с които бяха обсипани, блестяха от изгряващите лъчи на слънцето като бисерни зърна.

- Хубави нивя – прошепна той.

Не високо над главата му една пролетна чучулига пееше безгрижно своята песен. Той повдигна глава и я погледна. Погледа и небето, което над неговата глава беше замрежено от памучни облачета, прилепени сякаш за небето, изписани подобно тънки прозрачни дантели. След това потри с дланта на лявата със ръка челото, повдигна малко калпака си и тръгна пак по пътя с предишните си крачки. След малко той влизаше вече в едно село и се намери на малкото селско площадче пред черквата. Хората не бяха излезли още от нея. Отвън малки дечурлига, облечени в хубава великденска премяна, си играха, крещейки. Те всички държаха в ръцете червени яйца и бяха весели. Той запита нещо едно от малчуганите, което го заведе в една къща.

Не след много дедо Тасо излезе от другия карай на селото и със същите широки крачки, с тоягата в ръце и торбата на рамо, той вървеше пак. Навярно в това село той не беше намерил търсения дом. Така изходи няколко села, но все напразно. От всяко село излизаше винаги с отчаяно лице. Слънцето беше превалило пладне, а той не беше хапнал и троха. Когато се отдалечи от последното село, от което излизаше, той седна край пътя, разтвори торбата, в която имаше парче хляб и сирене, похапна малко и пак тръгна. Изходи още няколко села, но с все същия резултат. А слънцето пътуваше неусетно и се приближаваше към залеза. Той ще можеше да изходи още едно село, което беше близко вече пред него, и след това щеше да настъпи нощта. “А после къде ли ще троша глава?” – си прошепна дедо Тасо и вървеше с по-ясно изпъкнали бръчки на лицето. Така казваше той винаги, когато се намираще в подобно положение.

В близкото село камбаната удари за утрешния празник и разнесе далеч из полето звънливия си глас. Дедо Тасо взе тоягата си в лявата ръка, застана и се прекръсти с дясната, макар че той по нищо не чувстваше тия празници. Когато влезе в селото, той забеляза сред него тълпа хора, които вдигаха доста шум и се смееха. Той се запъти към тях. Всички хора бяха се наобиколили около един млад човек на около двадесет и пет години, със среден, дори нисък ръст. По изражението на лицето му, което се виждаше, изглеждаше, че той беше весел и комичен човек. То беше почти кръгло, издадено малко напред. Носът му беше приличен на човката на малко птиче. Той беше къс, като в основата си беше широк, а на върха си – заострен. Очите му бяха твърде малки, широко отворени и гледаха плахо, сякаш се страхуваше от нещо. Въпреки млад тоя човек, косата му беше почнала да капе и имаше твърде голямо чело. Навярно за всички хора той беше обект на внимание. Дядо Тасо се приближи тихичко до тях и поздрави с един странен глас на чужденец:

- Христос възкресе.

- Христос възкресе – му отвърнаха някои от тълпата, които бяха по-близо до него. Другите не му отвърнаха, защото бяха се загледали в младия човек и следяха всички негови движения.

Дедо Тасо искаше да запита някой от хората, както разпитваше и в другите села, но понеже никой не го заглеждаше вече, а всички бяха втренчили погледите си в младото човече, той се намери в неудобно положение и реши да почака.

Тоя човек сигурно беше разправял някоя интересна историйка.

- За това, за това разкажи, Тимо, как сте избягали с Вангел от фронта и как са помислили началствата, че сте били убити – обади се някой от тълпата.

Младият човек се обърна натам, откъдето идеше гласът, почука един друг младеж, много приличаш на него, и каза с един глас, в който се криеше самосмех:

- Нека сега той ви разкаже, той измисли тая идея, да бегаме от фронта.

- Ти, ти! – обади се някой друг, - ти разкажи.

Навярно хората искаха да слушат само него.

- Какво да ви разкажа – обади се младият човек. – Когато човек не има мерак и не иска да воюва, какво да го правят, пак ще бега от фронта, защото куршумите хапят като кучета.

Той замълча и сякаш не искаше да разправя за това. Хората се смееха.

- Но разкажи, Тимо, разкажи как беше – обади се друг с шеговит глас.

- А бе, какво да ви разправам, то не е никак интересно, но щом като искате, ще ви разкажа – обади се младият шеговит човек, когото наричаха Тимо. – Една вечер ни готвеха за атака. Требваше да се превземе една височина, коя беше в ръцете на англо-френците. Аз и моят другар Вангел също трябваше да атакуваме. Но какво, братя, пет пъти бяха атакували тая височина, но така лесно ли бегат англо-френците. Те залегнали в окопите, по-хубави от нашите къщи, и само стрелят, нито патроните, нито храната им свършва. А бай Ганьо с празни пушки атакува. Немахме патрони, колко хора бежа. На края на всека атака не се връщаха нито по пет души.

Ето че и на нас с моя другар най-после дойде ред да оставим сиромашките си кости по оня баир като кучешки зъб. Аз сигурно щях да умра докато тръгнем от страх, ако на Вангел точно тогава не му дойдеше на ум да се жени. Когато ми каза намеренията си да избегаме от фронта и си отидем в къщи, за да се ожени, понеже беше сгоден, разцелувах го като малко дете. Той ми даде нов живот, иначе щех да умра от страх. Но това е живот, бе братя, на кой не му е мил живота.

Вечерта, когато започна атаката, всички тръгнаха напред да умират, ние тръгнахме назад за къщи да правим сватба. За една седмица пристигнахме тук. Вие знаете кога дойдехме с пушките. Направихме сватбата на Вангел, дадохме си отпуска по две седмици и като помислихме, че атаката е свършила, като честни хора заминахме пак за фронта. Началствата бяха помислили, че сме разкъсани от бомби и бяха съобщили до тук, че сме избити. Нали ние правихме точно сватбата, когато дойдоха съобщенията, че сме избити. Когато им с представихме после при завръщането, те дори не поверваха. Помислиха, че се завръщаме от плен. Но ние като честни хора си казахме истината.

- Значи ти си избегал да правите сватба? – запита капитанът моя другар.

- Тъй верно, господин капитан –отвърна той.

Всички се смееха. Другарят му, който беше до него, и за когато разправяше, се смееше също.

- Ами ти, Тимо, ти за какво избега? - запита мене капитанът.

- Аз му бех шафер, господин капитан, - му отговорих, - а той взе да се свива от смех. - Наказаха ни да изстреляме по десет патрони правостоящи на първа линия, като капитанът наблюдаваше. Вангел стреляше напред, но аз само опразвах пушката без да стрелям, та по-скоро да залегна. Всичко мина благополучно. С последния си патрон Вангел уби капитана и всичко се потъпка. Никой не ни поиска сметка. След един месец избегахме пак от фронта, но вече боси и по гащички, та

по-скоро да пристигнем тука и не се завърнахме вече. Всичко беше тръгнало на бегане. Никой никого не спираше!?!..

Сега хората не се смееха, както преди. Един човек от тълпата, доста висок и мургав, с твърд и умен поглед, отрязан показалец на дясната ръка, който не слушаше с особен интерес разказвача на историйката, като съгледа чужденеца дедо Тасо, го запита:

- Ти откъде си, чичо? Търсиш ли некого от нашето село?

Той нарече дедо Тасо “чичо”, защото сам беше на около тридесет години. Дедо Тасо се намери изненадан от неочакваното запитване и объркано заговори:

- От планинските села съм. Тръгнал съм по селата да търся некоя къщичка да купя или кът земя. Искам да бегам от нашето село.

- Но защо искаш да си бегаш от селото? – го запита някой от хората.

С тия си приказки дедо Тасо обърна вниманието на всички хора там. Сега той отговори малко смутено и засрамено:

- От какво!...От нещастия!... От хубаво бяга ли се!?!...Цяла къща хора бехме, а останахме само трима и брат ми. По-рано почина един от синовете ми, друг го убиха на войната, преди половин година почина дъщеря ми, а сега скоро почина и жена ми. Така разправят хората – да променим къщата и селото, че злото не се насищало с малко. И аз – какво да права, тръгнах на стари години дом да меня. Сега вече никой не се смееше. Всички състрадаваха на дедо Тасо, тръгнал да дири нов дом на стари години.

Младият човек Тимото, който разправяше преди малко за фронта, се обърна към дедо Тасо с плахия си поглед и с присъщата си наивност и комичен тънък глас каза:

- Че и ние тука умираме, бе чичо. Ти какво си мислиш, че тука хората са вечно живи, че в другите села нема гробища. Ето отсреща и нашето гробище. Вчера закопахме двама. И тука да дойдете, и тука ще мрете, ами по-добре си седете във вашето село.

Хората започнаха да се смеят отново. Това засрами и оскърби малко дедо Тасо и отговори на присмехливия човек с отчаян тих глас:

- То така е, но!!... Хорски поверия... Пък така пожела и жена ми...Така й обещахме преди смъртта й.

Дедо Тасо не искаше да разправя толкова подробно, но това стана, защото се обърка, което го натъжи още повече. Мургавият човек с отрязания показалец беше взел сериозно и състрадателно изражение на лицето. Той се обърна с един строг поглед към присмехливия Тимо и с един укорителен глас го смъмри:

- Стига си бърборил, Тимо!... На човека му се плаче, а ти му се присмиваш.

- Но така си е бе, бате Перо, аз му казвам да знае, че и тука има гробища – отговори смешният Тимо с плахия си тънък глас.

Хората му се изсмяха весело, но той не се обиди от това, защото тоя присмех му се виждаше познат от по-рано. Мургавият човек се замисли малко и след това отговори на дедо Тасо с един несигурен глас:

- Струва ми се, чичко, че тука в нашето село има още парцели за къщи от тия, от които даваха на бежанците, но ти трябва да попиташ кмета на селото, за да ти каже сигурно дали има и ако има - да ти даде за една къщичка.

Дедо Тасо не очакваше никак тоя отговор. Той остана дълбоко благодарен в душата си на тоя толкова добър, мургав човек, който му помогна.

По това време покрай тълпата хора минаваха трима младежи на около двадесетина години, които говореха високо. Единият от тях им обясняваше нещо от политиката. Споменаваше за някаква октомврийска руска революция, произнасяше думите “равенство и братство” и неусетно щяха да минат, ако един от тълпата не им се изсмееше с един закачлив и шеговит глас:

- Хайде бе, комунисти, кога ще направите да има и тук комунизъм. Уж млади момчета сте, но не ходите по моми, а само за комунизъм говорите... и за Русия. Единият от тримата, който обясняваше на двамата си другари, се обърна към присмеха малко обиден, с уверителен глас:

- Ще дойде ден, когато и тук ще имаме комунизъм, макар че вие не вярвате. Мургавият човек, който се беше умислил за миг, като съгледа тримата младежи, извика:

- Стойчо!...

Другият от тримата, който беше откъм неговата страна и слушаше другаря си, се обърна и запита:

- Какво, бате Перо?

- Брат ти в къщи ли си е?

- Струва ми се, че си е в къщи – отговори младият човек

- Заведи тоя човек при него и му кажи, че го изпращам аз. Нека му даде един парцел от селските. Човекът иска да си направи къщичка в нашето село и да заживее тука със семейството си. Сиромах човек е, нека му помогне, без да го мотае, че трябва да си върви, от далече е, от планинските села чак. Има загинал син във войната.

- Но мене не ми е пътя към къщи – отвърна младежът, който имаше твърде продълговато лице, заострена дълга брадичка и хитри лисичени очи.

- Нищо, нищо...- пресече го мургавият човек. – После ще вървиш къде ти е пътя, а сега заведи тоя човек у дома си.

Младият човек нямаше как да откаже и се съгласи. Дедо Тасо тръгна след него.

- Стамене, почакайте ме малко, аз ей сега ще дойда – каза младежът с лисичените очи на двамата си другари и поведе дедо Тасо, като уголеми крачките си. Той започна да разпитва дедо Тасо от къде е, за какво иска да се пресели, има ли деца, но с такъв глас и чувство, че дедо Тасо го сметна за много добро момче.

След малко те стигнаха към края на селото. Там беше и черквата. Младежът поведе дедо Тасо към една малка къщичка близо до черквата, която единствена не беше направена върху стари обгорели плетища, както бяха другите къщи в селото. Навярно това беше стара къща, не опожарявана. Отвън тя беше избелена и имаше всичко три земни стаички. Когато отвориха малката вратичка и влезнаха в една от стаичките, дедо Тасо видя вътре един тридесетгодишен човек, който беше седнал върху постланите с черга дъски и пиеше от едно шишенце ракия. В стаята имаше също една жена и две малки пременени деца, момиче и момче, които си играеха. Като ги видя, той стана, седнал турски и придоби едно мило и гостоприемно изражение на лицето, което беше слабо, мургаво и грозно, понеже беше обсипано с белези, сякаш бе боледувал от шарка. Това лице придаваше на тоя човек твърде мързеллив и безгрижен вид.

- Това ли е кмето? – запита дедо Тасо.

- Да, това е – отговори младежът, който го водеше. – Той е и мой брат.

Кметът, от своя страна, подкани госта да седне и пийне ракия, но дедо Тасо отказа да пие, като каза, че е обядвал скоро.

- За какво водиш този човек, Стойчо? – запита с любопитство кметът.

- Ние вървехме по пътя и Перо ме извика да го доведа при тебе. Търсил парцел за къща в нашето село. Искал да се преселва тук – отговори брат му.

- Аха... Ами ти пак ли ходеше с оня комунист? – запита го кметът

- Та какво, бе бате, че ходя с него? Нали няма нищо лошо от това?... Другари сме – отговори брат му, тръгна към вратата и излезе.

Дедо Тасо и кметът останаха сами в стаичката. Младата жена донесе още едно шишенце ракия за гостенина, но дедо Тасо отказа да пие, като ги уверяваше, че е обядвал скоро, пък и че бърза да си върви, че е от далече.

- Та ти в нашето село ли искаш да се преселиш? – запита кметът с един спокоен любезен глас, в който лъхаше високомерие.

Дедо Тасо започна да разправя теглилата си и защо иска да бяга от селото си, като навярно искаше да му помогнат, като разкаже патилата си.

- Ходих по всички села наоколо – разправяше той – но никъде не намерих парцел.

Рекох да дойда и до вашето село, та дано тука ми е късметът, пък един човек от вашите хора ми каза, че е имало тука парцели, от тия, които се давали на бежанците... Но не знам.

Кметът го изгледа с един бърз, хитър поглед и рече:

- Носиш ли нещо пари?

- Нося две жълтици – отговори добродушно и наивно дедо Тасо, - но и те не са мои, търсих ги от един нашенец.

- Дай ги, пък ще наредим работата – отговори понижено и кратко кметът.

Тия парцели се даваха на бежанците без заплащане, но кметът, като видя, че може да вземе две жълтици, без да се трогне от страданията на този човек, му ги потърси.

И той не се излъга. Дедо Тасо извади от долната си дреха една кърпа, в която бяха завързани жълтиците, отвърза ги и му ги даде с една чисто детска наивност, сякаш имаше да му ги дава. Кметът ги взе, усмихна се доволно, сякаш му бяха изпратени от баща му и ги сложи в джоба си след като ги огледа хубаво, със засмяно лице.

- Аз исках да взема и някой декар земя с тех, та като дойдем да има какво да работим тука, но...

Дедо Тасо беше разбрал вече, че тия жълтици, които не са негови, му ги взимат без право, защото парцела не го купуваше от кмета и прибави тия думи сякаш да му дадат и някоя нива за тях, но кметът не искаше повече да го слуша. Той беше доволен от този Великден, че му изпрати такъв подарък.

- Ти да имаш пари или жълтици, па ниви има много тука – отвърна кметът. За всяка жълтица аз ще ти продам по един декар под вода, от най-хубавите ниви в селото.

- Там е работата – отговори дедо Тасо – че аз немам вече жълтици... Ако имах, беше лесна работа, все пак можеше да се нареди.

Кметът се правеше, че не доразбира този човек и повдигаше шишето с ракия, като го подаваше и към него. Дедо Тасо отказваше. Той беше неспокоен, искаше да види къде ще бъде неговият кът земя в това село, но не се решаваше да подкани кмета, за да му го каже и определи. Те поговориха още малко, но кметът не казваше да излязат навън. Той сякаш бе забравил за какво чака този човек. Най-после дедо Тасо реши да го подкани:

- Хайде, кмете, хайде да видим къде ще бъде моят парцел, та да си вървя, че трябва да си ходя, а съм отдалече.

Кметът не отказа. Разтърси главата си, като с това движение изгледа хитро гостенина си и го запита:

- Та ти немаш ли още такива жълтици?

- Немам!...Откъде ще имам – отговори дедо Тасо.- Тия две съм ги търсил от един наш чорбаджия, за които щех да му дам овцете си, но и с него стана нещастие, та не знам какво ще правим сега.

Те бяха станали вече и тръгнаха към вратата да излизат.

- Да не е тоя чорбаджия!...Когато го е убило едно младо момче и е станало разбойник? – запита кметът.

- Да, да, същият, чорбаджи Стоимен – отговори дедо Тасо.

По това се виждаше, че кметът на това село е един заинтересован човек, който се интересуваше от всичко.

- Та към вас много често се раждат такива разбойници – заговори кметът.

- Та нали ние сме в Балкана – рече дедо Тасо. – Там живеят и там се въдят. Налитат често и правят бели.

Те вървяха по пътя, но не минаха от към тълпата, а бяха извили по друга малка уличка. Кметът се беше смълчал, сякаш мислеше за нещо. Дедо Тасо също не говореше, когато не го запитваше кметът. Те повървяха доста време мълчаливо, докато най-после кметът наруши мълчанието, като заговори с тих глас:

- Ще ти дам хубав парцел, но на никому нема да казваш, че си ми дал жълтици!!!

- Щом като не трябва, нема да казвам – отвърна дедо Тасо. – Пък защо да казвам.

Аз съм ги търсил тех за къща да търся. Щом като намерих с тех това, което търсих, аз съм благодарен!.

Въпреки че каза такива думи дедо Тасо, той беше разбрал, че този кмет е един нечестен човек, но все пак това пазеше в душата си. Не даваше признак, че е останал с такова впечатление, защото се страхуваше да не остане и без парцел. Ето че стигнаха края на селото. Щом като изминаха крайните малки къщички, кметът се спря и каза:

- Ето тука ще бъде твоят парцел. Тук можеш да си направиш една къщичка и за градина има место. Има повече от един декар. То не трябва да ти дам толкова, но хайде, добър човек си, нека да мине от мене... Пък, ако искаш ниви, за обработване, търси отнекъде жълтици и ела, аз ще ти продам колко и какви искаш. От хубави по-хубави. Баща ми беше чорбаджия човек и остави много и хубави ниви, но нема кой да ги работи, пък работата - това е тежко нещо, затова продавам!.. Ще ги продам всичките. Ще си оставя само неколко ниви и то тия, които са най-хубавите. Мене ниви не ми требват, пари ми требват, че с тех се живее.

Дедо Тасо започна да оглежда къта земя, където щеше да построи новия си дом.

- Ето – от тука до там ще бъде – рече кметът, сякаш да го улесни и започна да измерва с крачки.

Дедо Тасо също започна да измерва с крачки. Като завършиха меренето, кметът каза с доволство:

- Нали ти казах – повече от декар е.

След това те поставиха по някой камък от всяка страна, за да ограничат парцела и застанаха пак един до друг.

- Значи – готово е – прошепна дедо Тасо, като въздъхна дълбоко облекчен и потри челото си с длан, което му беше навик.

- Готово, готово – отвърна кметът. – Още утре можеш да си построиш една къщурчица тук и да заживееш като наш съселанин. Пък ако имаш пари, ела да ти продам ниви и да заработиш на полето още от тая пролет – добави хитро кметът.

- Немам, кмете, – отвърна дедо Тасо – ако имах, то беше лесна работа, но сиромаш човек съм. Но нали за къща взех земя, стига ми толкоз, пък за ниви!.. Дал Бог здраве.

- Сега ще си вървиш, ли?.. – подхвана пак кметът, като разбра напълно, че този човека наистина няма повече жълтици и пари.

- Ще си вървя ами, какво ще правя – отвърна дедо Тасо. – Ще ме очакват децата в къщи. Може да си помислят нещо лошо.

- Хайде, със здраве тогава – каза кметът, като си тръгна, сякаш бързаше за вкъщи да си допие шишенцето с ракия, което го беше оставил недопито.

- Сбогом, кмете – отвърна дедо Тасо. Много съм ти доволен, загдето ми помогна, иначе не знам как щех да се върна вкъщи.

Кметът не му отговори нищо и се отдалечи.

Дедо Тасо изгледа още един път парчето земя и си тръгна.

Слънцето беше залязло вече и падаше лек прохладен мрак. Селото весело жужеше от детски викове. Той започна да се отдалечава полека-лека от него и да се загубва в мрачината. Той не чуваше тия шумове и викове. Той не чуваше и тракането на щъркелите, които се прибираха от полето в гнездата си. Той бързаше, погълнат от мисли. Бързаше така, както щъркелите, за да се прибере като тях в своя дом, далече някъде в планината. Но той беше изморен. Капнал беше от дългото пътуване и глада и неговите крака, въпреки усилията му да ходи бързо, се преплитаха и пътят не спореше. Той не беше както някога, в младите си години, по цял ден да ходи и да не усеща умора. Сега той в душата си носеше доста години с много нещастия, които му тежаха като товар и които го уморяваха бързо. Когато беше паднал гъстият мрак на нощта, той беше вече далеч от селото, сам в полето. Като почувства, че силите го напускат бърже и краката му се подкосяват и преплитат, той реши да поседне и похапне малко, дано ги върне и пак да продължи пътя си. Той отметна с едната си ръка торбата от рамото си и седна край пътя върху малката трапчинка. Наоколо нямаше жива душа. Мракът падаше все по-гъст и закриваше с черното си було полето. Дедо Тасо развърза торбата, откъсна едно малко парче от останалия хляб и сирене и почна да яде. С първия зальк той усети, че е жаден, защото устата и гърлото му бяха засъхнали и той не можеше да го погълне. Наоколо не се чуваше да шурти вода, а как много му се пиеше! ...”Да има поне една глътка да разхладя устата си, щеше да бъде по-друго, си рече дедо Тасо, но!” Той хапна едва няколко залька и отново сложи всичко в торбата. Опита се да стане и пак продължи, но чак сега разбра колко е изморен. Не можеше да стане. Искеше да почине. Умората и гладът бяха повикали и съня, който го караше да почива. Дрямката беше застанала сякаш на очите му и те се затваряха сами. “Да дремна за малко, си помисли дедо Тасо, сигурно ще ми полекне, ще отпочина и после ще ми наспори и пътят”. Той се изтръгна още над пътя, на равното върху

зелената тревичка, полегна като зави лицето си с грубото разкопчано палто и веднага заспа. Лек топъл ветрец лъхна от юг и го приспа, както малко дете в люлка.

Не след много един бухал измежду клоните на дърветата в дола на един поток избухна зловещо и грозно. Тоя глас на царя на нощта се разнесе глухо из цялото поле. Дедо Тасо се събуди. В първия миг той не разбра къде се намира, но скоро се опомни и потърси с ръка тояжката и торбичката си, за да стане и тръгне пак. Небето беше обсипано със звезди. Луната я нямаше. Тя изгряваше скоро или пред слънцето или след слънцето и не се виждаше нито нощем, нито денем. Скоро щеше да има новолуние и сега беше тъмно. Дедо Тасо стана и продължи пътя си. Навярно беше му поолекнало и той крачеше вече с бодри и по-бързи крачки.

Беше изминало полунощ и скоро щеше да се просъмне, когато дедо Тасо натисна малката стара ключарка на къщната вратичка и влезе вътре. Там спяха двамата му сина и брат му Араслан. Още с влизането единият от тримата спящи се надигна и запита:

- Ти ли си, брате?

- Аз съм, Араслане – отвърна дедо Тасо.

Събуди се и Видул. Те с чичо му Араслан спяха по-леко. Мирослав спеше още.

- Бате, бате Мирославе, – започна да вика Видул.

Мирослав се надигна и започна да търка очи. След това запалиха кандилцето и се наобиколиха около баща си.

- Е, татко, измори ли се?- запита Мирослав.

- Изморих се, сине, капнал съм като круша – отвърна дедо Тасо, който беше седнал и размотаваше вървите на цървулите си.

- Намери ли къща, татко? – запита Видул скромно с детското си любопитство, сякаш питаше дали са му купили някой великденски подарък.

- Намерих, Видулчо, но не къща, а земя за къща купих – отговори дедо Тасо – но ние къща не можем да направим, сине, можем да направим само малка къщурчица, колкото тая, за повече нямаме сили.

- Сигурно някъде далече в полските села си ходил, татко? – запита Мирослав. Аз мислих, че нема да се върнеш преди нощта, щом не се завърна снощи.

- Далече е, сине, доста далече е, но щом намерих, пак добре, че много села изходих и все напразно.

- Но кога ще се местим там, татко? – запита отново Мирослав.

- Не знам, сине, хубаво село е, там има винаги работа, но ние нямаме нищо още там, освен едно парче земя за къща. Да имахме пари, продават се ниви, щехме да купим и заработим на тех, но!...Немаме!...Нищо си нямаме! Пък и къща не можем да си направим. Там, там всичко е хубаво – и ниви, и поле, пък и хората са добри. Той взе подробно да разправя за всичко, което беше видял. Започна да разправя за младия присмехлив човек, за мургавия, който му помогна, за хитрия мързелив кмет, за брат му и за всичко друго.

- Но щом има работа там, татко, аз ще отида там да работя. Ще направим една колиба на нашия парцел и там ще се прибирам за ношуване. Сега иде вече лето, всекак може. Като работя цело лето, ще събера пари и на есен ще можем да си направим една къщичка и да се преместим там...Пък за другата пролет все ще можем да купим някои декари земя, за да заработим и ние като всички. Ето и чичо

Араслан, и Видул може да вземат по некой лев, загдето пасат овците. И с тех ще свършим некая работа. Щом има работа, аз искам да работя, татко, стига да мизеруваме.

- И аз, като бех като тебе и аз работих, сине, но и това не ни помогна, все с нещастия и мизерии се разправям... Но щом като искаш, нека бъде така. Ти ще работиш тамо, аз – тука и ще гледам къщата, та дано наесен да можем да направим една къщурчица и се преселим... Нема как, така я захванахме.

- Така ще бъде, татко. Когато на есен се попривърши полската работа, ще взема и ще правя кирпичи за къща, пък и греди ще отнесем оттука. Ще купим и дъски, колкото можем и ще я направим.

- В неделя ще тръгнем оттука с един добитък с дървета за колибата, ще я направим и ти ще се върнеш, а аз ще остана там да работя. Ще работя на хората, ще ме хранят и ще печеля по някой лев, а вие тук ще живеете и ще печелите, колкото можете и наесен ще се съберем пак в новата къща.

- Не знам дали ще успееш, сине, но нека бъде така, дано ни потръгне.

Видул и Араслан само мълчаха, слушаха и гледаха с широко отворени очи. Те се чувстваха некадърни да разискват по такива важни въпроси. Със своите добри душици бяха съгласни на всичко, което става, което им се кажеше от дедо Тасо и Мирослав, пък Мирослав беше наистина умен младеж, в когото се вслушваше и баща му, защото беше ходил на училище и знаеше много работи.

Те продължаваха да говорят подробно за всяко нещо, което се отнасяше за новата къща. Вън се просъмваше. Петлите пееха усилено. Победен от умората и съня, дедо Тасо поиска най-после да поспи.

- Хайде, Видулчо, пък ние да пускаме овците – каза Араслан и излязоха след малко и двамата навън.

Отсега нататък Видул знаеше вече кога ще отидат на новия дом и винаги мислеше за него. Той броеше месеците и седмиците до есен... когато той щеше да остави и се раздели с всичко, което обичаше в своето село.

IV

След една седмица, в деня, в който дедо Тасо и Мирослав се готвеха да тръгнат, станаха рано преди зазоряване. Те натовариха едно муле, което го бяха търсили от съседите, с пригответените греди и ръженица за колибата и тръгнаха. Видул и Араслан ги изпратиха чак извън селото. Тая сутрин те също бяха станали по-рано, за да помогнат на пътниците, още повече, че трябваше да се разделят за по-дълго време с Мирослав.

- Хайде, Араслане, връщайте се вече – каза дедо Тасо, когато бяха излезли отвън селото – Нема за какво да ни изпращате. Довечера аз сигурно ще се върна рано.

- Ще се върнеш – рече Араслан – за овците е рано още, пък тепърва не може да спим.

- Бате Мирославе, не забравяй да си идваш от време на време, в някои празнични дни – каза Видул на раздялата с едно умолително и натъжено гласче.

- Ще гледам как ще ми излиза работата, Видулчо. Ако има работа, ще си идвам по на рядко, но ако няма редовно или не мога да намеря никаква, ще си дойда пак, какво ще правя там.

Видул и Араслан се върнаха, а дедо Тасо и Мирослав подкараха по-усилено мулето и се изгубиха в мрачината по тесния път.

Слънцето се беше вдигнало вече три остена, когато дедо Тасо и Мирослав пристигнаха на мястото. Те разтовариха късите греди, приготвени за колиба и ръженицата, завързаха мулето в крайпътната полянка да пасе и седнаха да починат. Не след много те станаха отново. Дедо Тасо показа на Мирослав границите на техния парцел, отбелязани с камъни. Някои от камъните, които ги беше поставил дедо Тасо за граници преди една седмица, ги нямаше. Навярно децата ги бяха разместили в своите игри. Все пак повечето от камъните стояха на местата си и дедо Тасо лесно откри границите на целия парцел. След това Мирослав взе една голяма мотика, която беше донесъл, хвърли палтото и започна да копае, за да очертае мястото на колибата. Той направи един четириъгълник, докато дедо Тасо подбираше греди. Когато скелето на колибата беше готово и те се готвеха да я покриват с ръженицата, един човек, който се зададе по пътеката от крайните селски къщички, които бяха съвсем близо, ги накара да прекъснат работата. Това беше едно ниско, черномустакато човече, на около четиридесет години, което твърде много приличаше на циганин, поради черния цвят на кожата. По изражението на лицето се виждаше, че тоя човечец е простодушна, наивна и

42

измъчена личност, въпреки че на лицето му имаше една лека, едва доловима постоянна весела усмивка. Той вървеше право към дедо Тасо и Мирослав. Когато ги наближи, той извика учудено, с един почтителен тон, като беше отправил погледа си към колибата:

- Какво правите, бре хора?

- Колиба, колиба, байчо, – отговори дедо Тасо, който сякаш се страхуваше от някаква неприятност.

- Но защо тука? – запита пак черното малко човече.

- Ами къде? – заговори още по-учудено дедо Тасо. Немаме друго место, освен това кътче земя в това село.

- Но това е мой парцел – каза – каза черното човече, което ококори учудено малките си очички. – Тоя парцел кметът го дава на мене. Аз му работя цела седмица за него и съм му дал два килограма ракия – продължи да разправя то с наивното си тънко гласче, сякаш с тия подробности искаше да ги увери, че не лъже.

- Но как кметът ти го е дал? – запита още по-учудено дедо Тасо - когато кметът го продаде на мене! На първия ден на празниците дойдохме заедно тука и той ми го отмери. Ето къде сме побили камъните – започна да обяснява дедо Тасо. – Може би има грешка – продължи той.

- Нема грешка – започна черното човече. – аз съм оттука и познавам много добре парцелите. Тоя парцел съм го купил аз. Работил съм на кмета цела седмица и съм му дал два килограма ракия – повтори пак той.

- Но и аз съм го купил за две жълтици – отвърна дедо Тасо, като лицето му избледня леко. Той се страхуваше, че е излъган и че двете му жълтици ще пропаднат. Грозният лик на кмета ярко се изпречи в паметта му.

- Но как така тоя кмет, един парцел го дава на двама души. Те се дават безплатно на бежанците, а пък той ги и продава.

Мирослав стоеше до баща си и беше смръщил недоволно чело. Изглеждаше, че той се ядосва от играта на тоя хитър кмет, от когото баща му се оплакваше и порано.

- Иди кажи на кмета, нека дойде и се обясни – заговори най-после и той. – Нема какво да се разправяме. Все пак може да има некаква грешка.

- Не знам дали има грешка – отговори черното човече – но аз ще го доведа кмета да се разберем. Той или мене, или вас е лъжел.

След това той се обърна гърбом към тях и пое към вътрешността на селото. Дедо Тасо и Мирослав разтревожени седнаха край скелето на колибата и започнаха да разглеждат затруднението.

- Тоя кмет още от началото ми се виде недобър човек – каза дедо Тасо. – По лицето се познава – мързелив и хитър.

- Лош – добър – каза Мирослав – докато не върне жълтиците, нема да оставим парцела.

Те поговориха доста време, като през цялото време поглеждаха към пътеката, дали не идват черният човек и кметът, но напразно. Най-после, след дълго очакване и поглеждане, те се зададоха.

- Тоя ли е кметът? – запита Мирослав баща си, който не снемаше поглед от него.

- Същият човек – отвърна дедо Тасо.

Кметът крачеше с бавни мързеливи крачки, като беше навъсил грозното си сипаничаво лице, сякаш му беше горещо. Черното човече също крачеше до него с малки, но пъргави крачки. Главата му едва достигаше до плещите на кмета, който беше твърде висок. Като достигнаха до дедо Тасо и Мирослав, кметът прие едно мило изражение на лицето, с което за пръв път посрещна дедо Тасо и ги поздрави учтиво с “Христос възкресе”. Дедо Тасо отвърна на поздрава също така учтиво и добродушно.

- Вие сте почнали да правите колибата – продължи кметът.

- Започнахме... – отвърна дедо Тасо. – Синът ми иска да остане да работи във вашето село, пък трябва да има къде да пренощува. Затова я правим, но...тоя човек разправя, че тоя парцел си го дал на него.

- А бе... вие требвало да я направите малко по в страна, за да може и той да си направи тука една къщурчица. И той е сиромах човек като вас.

- Ние не знаехме – отговори дедо Тасо. – Той дойде, когато ние я бехме сковали колибата, както си е сега, след туй ние не сме работили върху нея. Пък аз знам, че целият парцел е на нас, нали така говорихме миналия път.

- Нищо – каза кметът. Тук има повече от един парцел. Преместете колибата малко по встрани, за да може и той да си направи къщичка до вашата колиба.

Дедо Тасо замълча недоволно. Мирослав, който беше смръщил лице и мълчеше, поглеждайки от време на време кмета през вежди, сякаш разбра лукавата му игра и не можа да изтърпи, когато замълча баща му. Той се обърна към кмета със сериозен вид на лицето и запита недоволно:

- Но вие, кмете, тоя парцел сте го продали целия на баща ми, а сега искате да го разделите на двама. Нема ли друг парцел да му дадете на тоя човек?

- А бе ти, ако искаш парцели и ниви и ако имаш пари, ела, аз ще ти дам колкото искаш – отговори кметът надменно, като искаше да затъпка въпроса за разделянето на техния парцел, защото разбра, че баща му лесно ще се съгласи с това.

- То, ако имаме пари, ние ще си купим ниви – каза още по-разсърдено Мирослав, - но въпросът е там, че тоя парцел вие сте го продали на баща ми, а след това го продавате и на друг човек.

Кметът, учуден от упоритостта на тоя младеж, уверил се, че не ще може да го склони да им раздели парцела наполовина, започна да говори с друг тон, в който имаше уважение и благородство:

- Но аз не ги продавам – каза той – тия парцели. Те се дават на бежанците, но... понеже на баща ти дадох повече от един парцел, обещах и на нашия човек да дам от него да си направи къщичка, но щом като не се съгласявате, то аз ще му дам друг парцел на него.

Той се обърна към черното човече и каза:

- Ето бе, Свирчо, пък на теб ще бъде съседният парцел. Ей от оня камък нататък.

Той тръгна към камъка, побит на края на дедо Тасовия парцел и започна да отмерва с крачки на дълж и шир.

- Ето това е парцелът, където ти можеш да си направиш къщичка – каза той – нали нема да се сърдиш?!

- За какво ще се сърдя – каза черното човече. - Аз искам да бягам от онова место, па иначе ми е все едно къде ще бъде новият ми парцел за къща. Аз те извиках, понеже ти ми обещавах оня парцел, но все едно тоя или оня. Нали сме хора. Всички трябва да живеем.

- Хайде, па не забравяй да ме почерпиш с шише ракия – каза кметът с преправен глас.

- Имам още малко – отвърна черното човече – ще ти я донеса.

После кметът се обърна към Мирослав и с мил глас го запита:

- Та ти в нашето село ли искаш да останеш да работиш?

- Искам и така съм намислил, но не знам дали ще има работа.

- Работа ли!? Работа има много – каза кметът. – Да има само кой да работи. -

Например утре можеш да дойдеш да работиш на мене. Имам лозе за копаене. Ще работите заедно с брат ми. Той е младеж като тебе. Пък ще си подходате и на приказките. За плащане – нема какво. Колкото другите хора плащат, толкова и аз. Ти си млад и силен и нема да си по-слаб работник от другите, я.

- Но къде живеете? – запита Мирослав.

- Живеем до черквата, но аз ще кажа на брата ми да те потърси довечера, пък може да дойдеш още довечера при нас за вечеря. Как се казваш? - Запита любопитно кметът.

- Мирослав.

- Хубаво име е това - Мирослав – каза кметът, гасейки цигарата си с крак, като се усмихваше леко и подаваше нечистите си жълти зъби.

- То всички имена са хубави – допълни Мирослав, - но не всички хора са добри.

- Истина е, Мирославе, но не всички хора можем да бъдем еднакви. Такъв е животът, едни – добри, други – лоши... Не всички хора почитаме еднакво Бога.

Мирослав не отговори нищо. След това кметът се обърна към черното човече и каза с бодър глас:

- Хайде, Свирчо, да си вървим, че мене може да ме търсят някои хора вкъщи, пък не ме знаят домашните къде съм.

- Ще си вървим, кмете – каза черното човече и чешеше с едната си нечиста ръка косматия си врат. – Чакай да си направя цигара.

Той извади от пояса си една завързана зацапана кърпа и я заразвързва. Вътре имаше нарязан тютюн и нечиста хартия, навярно намерена на пътя. Той откъсна от хартията едно голямо парче и започна да я пълни с тютюн. Той я наплюнчи с език и я пъкна в уста. Това беше една огромна цигара, която му придаваше един твърде смешен вид. Той я запали с другата, която още не беше угасил и каза:

- Хайде, кмете, да си вървим.

Преди да тръгнат, кметът се обърна към дедо Тасо и го запита:

- А ти ще си вървиш ли, чичо, сега?

- Ще си вървя, кмете, като направим колибата. Нема какво да правя тук. За мене има работа и къщи.

- Ами какво стана с онова момче от вашите села, което беше убило един селски чорбаджия? ..Хванаха ли го?

- Не са го хванали – отговори дедо Тасо. – Колкото повече се мъчат да го хванат и да го убият, толкова повече убийства прави, и толкова по-страшно става.

- Лошо момче, брей - каза кметът. – Голем разбойник ще стане.

- Но не е само той – добави дедо Тасо. – Има и по-страшни от него.

- От тая страна ние сме по-добре – каза черното човече. – Поне денно време не ни нападат.

- Страхуват се да излизат денно време в полето – каза кметът. В балкана им е по-добре, но и тук се явяват от време на време.

След като поговориха доста на тая интересна тема, черното човече отново се досети, че трябва да си вървят и подкани кмета, който навярно беше забравил.

- Хайде довиждане – казаха в един глас черното човече и кметът, като тръгнаха.

- Довиждане, довиждане – им отговориха дедо Тасо и Мирослав.

- Нали утре ще дойдеш да ни работиш, Мирославе? – запита кметът.

- Ще дойда, ще дойда, кмете, нали затова оставам.

Кметът и черното човече се отдалечиха, а дедо Тасо и Мирослав станаха да покриват колибата. Когато колибата беше готова, слънцето превалваше пладне. Те седнаха, похапнаха сирене и хляб и като починаха, станаха пак. Дедо Тасо трябваше да си върви. Мирослав доведе мулето, намота въжето на самара и помогна на баща си да му се качи. Когато тръгна Мирослав да изпраца баща си, сърцата и на двамата се натъжиха. Те изминаха доста път без да си говорят, докато най-после дедо Тасо наруши мълчанието.

- Идвай си в празничните дни, сине, че без тебе къщата ни съвсем ще опустее. Ще ни е мъчно без тебе. Ние с Араслан всекаж можем, но на Видулчо ще му е много мъка за тебе. И той сам ти каза да си идваш.

- Ако има работа, ще работя и в празничните дни, татко – каза Мирослав – дано най-после хванем изгубения край и заживеем като хората и ние.

- Недей работиш в празничните дни, сине. Нека Бог ти помага в другите дни да бъдеш здрав. Пък гледай да ти плащат, да не работиш напразно. Тоя кмет уж говори хубави работи и изглежда за добър човек, но струва ми се, че не е много добър, а само пред хората се прави на добър и то с думи само. Той взе двете ни жълтици за тоя парцел, макар че не бил негов, а сега искаше да ни го раздели наполовина с тоя човек.

- Но аз не съм вече малък, татко – каза Мирослав. – Ще работя там, където ще ми плащат.

Говорейки така, те се отдалечаваха неусетно от селото, навлезли в полето, докато най-после бащата, досетил се, подкани сина си да се върне и да почива в колибата. При раздялата дедо Тасо се беше натъжил толкова, че очите му се напълниха със сълзи. Като че ли изпращаше своя син на фронта. Мирослав също се беше натъжил, но той беше твърде упорит и винаги в такива моменти успяваше да си налага да прикрива вълнението си.

Когато стигна в селото при колибата, неговата мъка и скука бяха толкова нараснали, щото беше намръщил недоволно лицето си, привел беше леко голямата си глава и гледаше само пред себе си. Струваше му се, че се намира в някоя друга страна, защото в новото село му беше всичко непознато.

Недалеч от колибата имаше салкъми. Те бяха разцъфтели и навели белоснежните си гроздове към земята, сякаш им тежеше ароматът, който изпускаха. До тях имаше и други дървета, които придаваха още по-голяма красота на околността. По-далече зад тия дървета имаше едно поточе, един чучур вода, от двете страни на който бяха израснали гъсто дървета и къпини. Наблизо до колибата малки деца се бяха насъбрали, навярно да я видят като нещо ново и шумно си играеха на някаква игра. Птичките пееха весело из клоните на дърветата. На отгаташната страна на поточето, на едно голямо дърво, един щъркел превиваше дългия си врат и тракаше върху гнездото си, над което летеше друг щъркел, спускайки се към него с увиснали крака. Лек пролетен вятър полъхваше, донасяше ободрителния аромат на салкъмите до Мирослав, който беше застанал мълчалив до колибата, но той не го чувстваше. Той сякаш не виждаше и не чуваше нищо, защото душата му беше препълнена с някаква странност.

Той мислеше... Мислеше как ще живее в това село без нито един познат, нито един близък човек, нито един приятел. “Какъв жесток живот”, си прошепна той, като се тръшна на земята като повален от гръм, затваряйки очи. Той легна и затвори очи, сякаш искаше да не вижда и да не чува нищо, сякаш искаше да пропъди мислите, които така страшно му тежеха и да се намери в друг свят, където те не ще могат да го намерят. Но макар и легнал и затворил очи, той не можеше да се скрие от тях. Те се въртяха като досадни мухи около него, които с нищо не можеше да пропъди. Децата, които си играеха близо до колибата, помислиха, че тоя човек, който преди стоеше до колибата, е заспал, с крясъци започнаха да мерят и хвърлят камъни на колибата. Мирослав стана и ги погледна мълчаливо, като пиян. Децата хукнаха да бягат. След малко те се изпокриха. Мирослав пак се подпря на колибата и пак се умисли. Изведнъж някаква мисъл просветна в главата му. Той се обърна, огледа с един бърз и преценяващ поглед парцела, отвори малката вратичка на колибата и извади голямата мотика, която я беше донесъл от къщи. Той започна да оглежда парцела и да го отмерва с пръст във въздуха.

- Ето тука – си прошепваше той – на есен ще направим къщурката. А тука, пред нея, ще направим една малка градинка, където ще садим зеленчук. По края - си казваше той – ще посадя дървета. Нито една педя необработена земя.

След това той съедини четирите краища на парцела с по една права черта, направена с мотиката и започна да копае с юнашки замах по тях. Не след много и четирите края на парцела бяха съединени с прекоп и той ясно се очертаваше. Като

свърши работата, Мирослав прибра мотиката в колибата и започна да гледа ясно определящия се вече парцел. Лицето му беше изпотено, но мрачността, която преди се изписваше по него, беше поразята. Той намери разтуха в работата.

Гледайки така умислено парцела, той дочу песента на селските моми, които пееха някъде в селото. Това го накара да откъсне погледа си от парцела. Той вдигна глава и погледна към селото. Момите пееха. След това погледна слънцето, което клонеше към залез и сбърчи умислено чело.

- Може би кметът не ще ме повика утре да му работя – си помисли той. – а само ме лъже. Може би неговият брат не ще ме потърси, а аз трябва утре на всяка цена да бъда на работа, ако не на кмета, то на некой друг стопанин. Но аз трябва да се

поразходя из селото – продължи да разсъждава той – оттука никой не ще ме повика.

Умислено, с бавни големи крачки, той тръгна към близкия път, който минаваше през среди селото. Когато стигна при него, той застана и започна да го разглежда, догдето се виждаше, защото той криволичеше и се скриваше зад малките къщуркички. Някъде сред пътя бяха застанали група хора и разговаряха. Мирослав се наклони да отиде при тях, но се досети, че братът на кмета може да го потърси в колибата и затова реши да почака...

На същия път, на долния край на селото, до брега на малката рекичка, която идеше от планината, двама младежи бяха застанали лице срещу лице и говореха за нещо. Единият от тях размахваше ръка във въздуха и със сериозно изражение на лицето говореше нещо убедително:

- Ленин и Троцки – казваше той - това са най-великите хора на земята, защото те за пръв път осъществиха идеалите на свободата, братството и равенството.

Другият младеж беше обърнал продълговатото си лице към лицето на другаря си и го гледаше с хитрите си очи:

- Но в Русия всичките ли хора са равни, бе Стамене? – запита той и чакаше нетърпеливо отговор.

- Да, там всички хора са равни – отговори другарят му. - Там няма бедни и богати. Там всички хора са свободни и всичките са като братя.

Младежът, който обясняваше, говореше с пълна вяра в думите си.

- Кога ли ще бъде и тука така!!! – каза любопитният младеж с лека тъга в душата си, сякаш завиждаше на ония хора там, в Русия, които са всичките равни и които живеят като братя.

- И тука ще бъде така, Стойчо, – каза другарят му – но ние трябва да се организираме и да се борим.

Любопитният младеж с продълговатото лице и хитрите очи беше братът на много имотния селски кмет – Стойчо, когото на другия край на селото очакваше Мирослав. Другият младеж беше син също на един от селските богаташи. Той беше височък, с голямо червендалесто и леко продълговато красиво лице. Устните ми бяха широки и зачервени, а погледът му – сериозен. Това изражение на лицето вдъхваше винаги убедителност в думите, които говореше. Преди войната този младеж беше ученик в града и ако не беше тя, той сигурно щеше да завърши училището и да стане или учител или друг учен човек, но поради нея той го напусна, а след нея се заергани и не влезе вече през училищната врата. Пък и баща

му беше заможен земеделец и имаше какво да работи на село. Освен училищните познания, които беше придобил в училище, беше се увлякъл и в политиката, имаше такава политическа подготовка, каквато никой друг младеж и възрастен човек нямаше в село. Той симпатизираше на руската Октомврийска революция и сам се наричаше комунист. Дори хората в селото не го наричаха на собственото му име – Стамен, а го наричаха “комуниста”. Той беше повел неколцина младежи от селото след себе си, най-верният от които в последно време се очертаваше братът на кмета. Те бяха винаги заедно и винаги говореха така разгорещено за политиката, че хората дори им завиждаха на приятелството. Когато лекият ветрец донесе до двамата приятели моминския припев, те прекъснаха разговора за политиката и тръгнаха към селото бавно.

- Къде ли е Тимото, пък и другите младежи, та никой няма навън из селото? – попита Стамен, когото наричаха “ комуниста”.

- Тимото какъв е веселяк – отговори братът на кмета – Стойчо – сигурно е на хорото при момите. Пък там са сигурно и всички младежи.

- Добър човек е Тимото – каза Стамен. Златна душа носи той.

- Малко е страхлив – добави Стойчо с лека хитра усмивка – но нищо.

- Ех – възрази обидено Стамен. – Нима някъде има съвършен човек, бе Стойчо, нима ние сме напълно издържани?! На всеки човек не му достига по нещо. На наш Тимо не му достига кураж, но важното е там, че той е добър човек. Той е комунист по душа. В него не има и не може да има зло.

- А бе то е така, но!... – каза малко засрамено Стойчо и като не доизказа мисълта си, прекъсна я и заговори за друго.

- Знаеш ли какво, Стамене?

- Какво, Стойчо?

- Аз трябва да отида до края на селото, ей там, до поточето.

- Но за какво, Стойчо? – запитва учудено Стамен.

- Нали знаеш – подхвана Стойчо – оня човек, който идва на първия ден на Великденските празници да търси къща в нашето село, днес е направил една колиба до поточето близо и син му е останал в нашето село да работи като надничар. Брат ми го е помолил утре да дойде да работи на нас – ще копаеме лозе, та ми каза да го предупредя, за да бъде сигурен.

- Но откъде са тия хора, които искат да се преселват в нашето село? – запитва Стамен. – Да не са някои бежанци?

- Не, не са били бежанци – отговори Стойчо – от планинските села са били,

- Но защо искат да се преселват! – се запитва учудено Стамен. – Може би не са доволни от живота си в онова село и са тръгнали да си търсят късмета другаде... Но едва ли ще го намерят и в нашето село!.. Ще идеме заедно до там, Стойчо, - добави Стамен – защо ще ходиш сам?..

- Добре – каза Стойчо – пък после ще отидем на хорото да се посмеем малко с Тимето.

- Може да закараме и чужденеца с нас – се досети Стамен – на него сигурно му е скучно сега сам в чуждо село, сред непознати хора...

Те ускориха крачките си. Бяха вече сред село. Когато излязоха край селото и забелязаха колибата, те почнаха да я гледат. Не далеч от тях край пътя стоеше Мирослав, отново потънал в мрачността, която го беше завладяла преди. Той

никак не повярва, че единият от двамата младежи, които се показаха на пътя и които гледаха към колибата, може да е братът на кмета, който да идва за него. Срещата с тия двама млади непознати хора му се виждаше неудобна, затова той извърна тялото си от пътя на страна и загледа някъде в пространството. Двамата приятели го приближаваха и той ясно чуваше стъпките им, но се преструваше, че не ги чува... Той беше взел такава поза, която ясно говореше, че не иска да го заговарят. Двамата приятели бяха спрели да разговарят помежду си. Като стигнаха до него, те спряха и в един глас го поздравиха бодро:

- Здравей, младеж.

Мирослав се обърна към тях и също поздрави “Здравейте”, но още с обръщането погледът му падна върху Стамен и лицето му придоби удивено изражение. Стамен също така измени изражението на лицето си. Той сякаш напрягаше паметта си да припомни нещо старо-минало.

- Ти ли си чужденецът, който ще работи в нашето село? – запита Стойчо.

- Да, аз съм – отвърна ободрено Мирослав.

- Аз съм брат на кмета – продължи Стойчо – нали утре ще работиш на нас?

- Да, ще работя – каза Мирослав. – Аз обещах на брат ти.

- Струва ми се, че аз съм ви виждал някъде, приятелю – каза Стамен с весело изражение на лицето и лека усмивка – но не мога да си припомня точно къде и кога.

Мирослав също се беше усмихнал леко и също се мъчеше да си припомни нещо, като за по-дълго време спираше погледа си в лицето на Стамен.

- Откъде ще го познаваш бе, Стамене, – каза Стойчо, сякаш искаше да го увери, че се лъже.

- Стамен Гюров – повтори като че ли неволно Мирослав.

- Да, да – Стамен Гюров – повтори и Стамен. – А вие! ..Вие!..

Мирослав се усмихваше повече.

- Вие... не сте ли Мирослав Атанасов?

- Да, същият – отговори засмян Мирослав.

Те си стиснаха здраво ръцете и започнаха да се тупат весело по рамената, като стари другари, които не са се виждали дълго време.

- Но вие излезохте и познати – каза Стойчо, останал малко настрана.

- Познати и приятели, Стойчо, – каза щастливо Стамен. – Заедно сме били ученици.

- Нали ти беше на последния чин на крайната редица, Мирославе, – каза Стамен, гледайки в лицето новия си приятел – а аз бех на предпоследния чин на средната редица.

- Да, на последния чин седех – каза Мирослав – а ти беше срещу мен.

- Но да вървим към хорото – подсети Стойчо.

Мирослав и Стамен, хванали се за ръце, започнаха да крачат бавно на една крачка след Стойчо, като продължаваха да говорят сърдечно, поглеждайки се често в лицата.

- Помниш ли, Мирославе, – каза Стамен – когато щеше да биеш учителя една сутрин? Той искаше да те хване за ушето, загдето не се кръстеше по време на молитвата, но като му замахна с юмрук, побегна изплашен от клас.

- Помня, помня – побърза да отговори Мирослав с лека горчива усмивка, сякаш му беше мъка за онова хубаво отлетяло време.

- Какъв беше див тогава, всички ти се боеха в училището – каза ласкателно Стамен, но като забеляза горчивата усмивка и странното придобито изражение на другаря си, допълни – Но ти си се изменил много, Мирославе, не можах да те позная. Може би не си буен вече, какъвто беше тогава.

- Такъв е животът, Стамене, – отговори още по-огорчено Мирослав – и ти си се променил доста; докато стигнем до гроба, все ще се променяме.

Стамен забеляза, че Мирослав е недоволен от живота и лицето му придоби сериозно изражение. След един миг той го запита малко нерешително, с удивен глас:

- Защо се преселвате в нашето село, Мирославе?

- А бе,... Друг път ще ти разправам – отговори Мирослав. – Нали тук ще бъде цяло лето, ще има време да си говорим за всичко.

Стамен повече не го заговори за това.

- Ако не беше обещал да работиш утре на Стойчови, щеше да дойдеш при нас, че и ние имаме много работа, но щом си обещал, ще работиш утре на тех, пък след това – на нас. Ще ни минава по-леко времето на полето, като бъдем заедно.

- Добре е това, Стамене, че ти се намери в това село, че как ми беше натежало, струваше ми се, че ще се задуша тука сред непознати хора. Един познат и приятел струва много в такова положение.

- Ще привикнеш, Мирославе, - започна да го утешава Стамен. – Ще опознаеш и хората, и селото, пък и ще привикнеш с тая обстановка и няма да ти бъде толкова скучно.

Те отново обърнаха разговора за някои интересни случки, припомваха си някои работи, докато неусетно стигнаха при хорото, където момите пееха. Около хорото се бяха насъбрали в групички мъже и жени, които гледаха. През тях се провираха деца, играейки си на гоненица.

Напред на хорото играеше кметът. Той размахваше с дясната си ръка една бяла кърпа и сърчно и леко местеше краката си, сякаш не е същият човек, който едва влачи краката си, когато ходи по пътя. До него играеше едно младо момче, което постоянно гледаше в краката си и в краката на кмета, пооглеждаше се в страни към хората от време на време и се усмихваше самодоволно. Хората гледаха отстрана и се изсмиваха весело понякога на подкляканията, които правеха кметът и младежът.

- Ха така, Тимо, ха така, браво, браво – се обаждаше весел глас от тълпата. – И първият, и първият е игрохорец, но и вторият не се шегува, не пада по-долу – се обаждаше друг зрител.

Младият човек още повече започваше да сплита краката си и да подскача, поласкан от зрителите. Това беше същият Тимо, който винаги веселеше и разсмиваше хората. Може би хорото не би било толкова интересно и хората не ще се смееха, ако не беше там той.

- Нали ти казах, бе Стамене, че Тимото е на хорото – подвикна Стойчо, когато те тримата се приближиха край тълпата близо до хорото.

Двамата стари приятели прекъснаха разговора, който не бяха прекъсвали нито за миг през цялото време и се загледаха в хорото.

- Те с твоя брат пак се надиграват – каза усмихнат Стамен.

Стойчо не отговори нищо. Изведнъж старинната моминска песен, която пееха момите, спря и хорото се развали.

- Надиграха те, Тимо, надиграха те – се обади закачлив глас от тълпата. Другите хора се смееха.

- Тимо, Тимо – извикаха почти в един глас Стамен и Стойчо. Но Тимо сякаш не ги чуваше. Той се отправяше към тълпата с бързи, нервни крачки с разсърдено, но и комично изражение на лицето.

- На такова бабишко хоро аз не се надигравам – каза той, колкото нервно, толкова и смешно. Навярно се беше ядосал от предварителната оценка на закачливия зрител. Хората се изсмяха гласно. Някой взеха да се превиват от смях. Тимо се спря пред малък черен човек, който беше накрай тълпата, и му каза почти с висок глас:

- Ще ти донеса гайдата или кларнето да свириш, па да видим кой кого ще надиграе тогава.

- Ха така, хо, гайдата или кларнето донеси, Свирчо ще посвири с тех – обади се някой от тълпата.

- Гайдата, гайдата, гайдата донеси, Тимо, ти на гайда играеш по-хубаво – се обади друг присмехлив глас.

Ниският черен човечец – Свирчо – започна да се дърпа настрана и да отказва.

- Какво, бе – започна да нарежда той - Аз толкова време не съм свирил... Сега...

Имам загинал брат във войната... Ще ми се кара жената... Нема не, нема да свирия.

- Ами че и аз, ако бях загинал във войната, сега немаше ли да играят младите хора зарад мен? – каза Тимо. – Ние, живите да се видим, пък убитите – убити – допълни той и тръгна с бързи крачки.

Тълпата се разсмя след него. Ниският черен човек – Свирчо започна да мръщи недоволно черното си лице.

Слънцето залязваше. Момите се нахвашаха за ръце и започнаха пак да играят и пеят. Мирослав, Стамен и Стойчо също се бяха размели от тая постъпка на Тимо.

- Как се е разпалил сега, не ние, но и брат му да го вика, няма да му отиде – каза Стойчо.

- Весела душа – каза Стамен. Ако той не е в нашето село, няма да има толкова смях и шеги. На човек да му се плаче, щом като му заговори, го хваща смях. В него няма злоба, няма завист, няма нищо лошо. Чиста като слънцето душа. Него никой не го мрази.

- На тоя човек Свирчо ли му е името или по прякор го наричат така? – запита Мирослав, който се беше вгледал в ниския черномурен човек.

- Не – отговори му Стамен – името му е Запрян, а го наричат Свирчо, защото свири на гайда и кларнет и весели хората, но от войната насам не е свирил. Загина брат му в нея, пък и много неволи го сполетяха и съвсем се промени. Добър, но сиромаш човек.

Мирослав наведе леко глава и не каза нищо. ”Ето още един нещастник като нас, си помисли той, и то – нещастник от войната и от бедността”. Стамен се вгледа за миг в лицето му, което се беше помрачило така ненадейно за няколко мига, но не проговори нищо.

След малко от отсрещната страна се зададе Тимо. Той носеше в ръцете си една свита гайда, поглеждала я и се усмихваше самодоволно. Хората започнаха пак да се смеят и весело да подвикват.

- Ха сега, дръж се, кмете, ха да те видим – подвикваше някой.

Кметът беше застанал при хората и също се смееше. Когато Тимото стигна тълпата, удари с една ръка сухата кожа (гайдата). От нея се вдигна облаче прах. Хората го гледаха засмени, втренчили в него очи.

- На – рече той, като подаде гайдата на Свирчо. - Щеше да ме бие стрина Фикия, но нали я взех. Вземи, па посвири да поиграем малко. Какво си се сгърчил като врабец. Откакто спря да свириш, взе да старееш.

Свирчо започна да протестира, заразмаха малките си къси ръце и взе да се извърща настрана, отказвайки да вземе гайдата и да свири. Тълпата го обгради и започна да настоява:

- Ще свириш, ще свириш, Свирчо, – се обаждаха неколцина в един глас.

Свирчо все така мръщеше лице и отказваше, размахвайки ръце.

- Вземи, посвири най-после бе, Свирчо, стига са те мъчили – се обади висок мургав човек с дебел ясен глас.

Гласът му прозвуча над всички. Хората отпавиха погледи към него и стихнаха.

- Какво ще свири бе, Перо, - каза със смекчен глас Свирчо. – Нима всичко ми е наред, та веселбата не ми достига?

- А бе на нас никой път всичко не ни е било на ред, но посвири да се повеселят младите. Толкова време не си свирил, пък виж колко хора искат да те чуят – каза същият мургав човек.

- Посвири, посвири, Свирчо, искаме да те чуем – започнаха да викат пак от всички страни.

Свирчо се почувства победен и недоволен от натрапването, протегна ръка към гайдата. Той я взе и я погледна със смръщени вежди.

- А бе, тя е изсъхнала и не може да свири, какво ме карате.

- Надуй я, надуй я, ще свири – обади се някой.

Нямаше какво да прави Свирчо, изтри дървените части на гайдата, огледа се засрамено и започна да я надува.

- Най-после – се обади някой.

На лицето на Тимо беше цъфнала весела усмивка. Той повдигаше извехтелите си панталони и разтриваше ръце.

- Хайде, давай – обърна се той към кмета. – Сега аз ще водя хорото.

Момите пак бяха спрели да пеят. Младите момчета се бяха нахванали за поясите и чакаха гайдата. Кметът и Тимо се хванаха за тях. Гайдата изписка. С още едно надуване пръстите на гайдаря заиграха сърчно върху кавала на гайдата и под тях започнаха да излизат пискливите звуци, наредени в чудна мелодия. Лицето на Свирчо зачервения от напъване. Тимото заизви хорото нашироко като луда вихрушка. Нахванаха се и момите. Жените, които бяха на малки групички около хорото, започнаха да се разотиват, а мъжете не искаха и да знаят за разотиване. Те гледаха и следяха с погледите си всяка стъпка на Тимо и кмета. Лекият вечерен здрач започна да се сипе незабелязано.

Тримата другари, застанали край пътеката, също гледаха хорото. Мирослав и Стамен, погълнати от новата обстановка, бяха спрели да разправят спомените си.

- Ако кметът има една трошка от това сърце, когато работи, с което играе сега тук, то той няма да бъде най-големият мързеливец в селото и кмет, а ще бъде най-силният работник от всички. Играе като мечка, а работи като буболечка – каза високият мургав човек, когото наричаха Перо.
- Играе като мечка, а работи като буболечка – започнаха да повтарят някои като първолаци, когато заучават нещо от учителя си.
- Пръв мързеливец, но и пръв игрохорец – се обади някой. - Никой не може да го надиграе.
- Тимо напразно дзипа пред него и си мисли, че по-хубаво играе – се обади друг. Стойчо, застанал до двамата си другари, наведе някак засрамено главата от тая насмешка над брат му. Стамен и Мирослав се усмихнаха леко, обхванати от смеха на хората.
- Бай Перо пак се шегува - каза Стамен, за да ободри засрамения си другар от приказките на хората.
- Само един ли Перо има във вашето село? – запита Мирослав, вгледал се в мургавия висок човек.
- Да, само един – отговори Стамен. – Но защо питаш, Мирославе?
- Баща ми разправяше за некой си добър човек на име Перо от вашето село, останал доволен от него - каза Мирослав. – Сигурно е тоя.
- Тоя е, тоя – добави Стамен бързо. – Да, той е много добър човек, справедлив, умен, честен и уважаван от всички. Той е най-добрият и мъдър човек в селото ни. И старците му правят пардон. Умен човек. Никаква партия не гони и на никого лошо не е направил. С хубавото винаги е съгласен. Обича да се шегува с хората, но това не му е недостатък. Така го обичат всички повече...Все си мисля дали тоя човек не е комунист, но не мога да разбера, пък и никой не може да го разбере – добави зачудено Стамен.
- То комунистите са такива – каза Мирослав – само една доброта има в тех и никога не правят лошо на никого.
- Нали и ти симпатизираш на комунистите, Мирославе, - запита Стамен, с весела усмивка озарен.
- Да, симпатизирам – отговори Мирослав. – Бих искал дори да бъда и аз комунист, защото комунизъма ще донесе правда между хората, но все не мога да се уверя, че съм такъв, въпреки че мечтая за него и че се чувствам комунист.
- Сигурно защото не си живел между такива хора, Мирославе, – каза Стамен.
- Верно е, не съм живел и общувал с такива хора, пък нали сме в балкана, откъснати сме от всичко ново, от целия живот. Хората, които бяха до тях, не ги заглеждаха и не се вслушваха в разговора им, защото бяха унесени в хорото, но въпреки това, забелязал ги един от тях, дочул разговора им, заговори:
- А бе вие, Стамене, старци ли сте или млади хора, та не се хванете да поиграете на хорото. Вие няма да се ожените, докато сте с тия глави. Виж Тимо и той уж ходи с вас, но не можете да го откажете да играе.
- А, че ние не сме против хорото – отговори Стамен. – Нека се постъмни, да видиш и ние как играеме.
- Да поиграеме, Стамен – каза мило Стойчо – виж всички са се нахванали, дори и стари хора.

- Да поиграем – съгласи се Стамен. – Хайде, Мирославе, да потропкаме и ние малко.

- Не аз!...Не мога!...Не ми се играе. Поиграйте си вие – отговори смутено Мирослав.

- Как? Не знаеш ли да играеш? – запита усмихнато Стамен.

- Не, знам, но!...Не ми се играе...

- Тогава и аз нема да играя – каза Стамен. – Аз искам да се развеселим всички, но щом като не ти се играе и аз не ще играя.

- И аз не се хващам сам. Брат ми и без това играе и за мен – каза весело Стойчо, с едва уловима преструвка.

Кметът беше хвърлил хубавите си обувки и играеше по чорапи. Тълпата гледеше весело и от време на време подвикваше да насърчава Тимо, който упорито се надиграваше със своя съперник. Гайдата пишеше. Свирчо на няколко пъти се опитваше да прекъсне свиренето, но не го оставяха. Когато хорото свърши в съгъстения се вече мрак, тълпата хора, пък и младите, започнаха да викат и да поздравяват веселия Тимо, когото започнаха да го заобикалят.

- Bravo, Тимо, bravo, ти надигра – обаждаше се някой.

- Стойчо, - каза Стамен – иди закарай Тимо да дойде и се разходим из селото, че като го огърнат хората, до утре нема да го оставят на мира.

Стойчо се промушна през тълпата, приближи се до наобиколения Тимо, прошепна му нещо и го поведе с ръка през тълпата. Хората започнаха да го дърпат, за да остане, но Тимо не остана. Когато застанаха пред Стамен и Мирослав, той се загледа в лицето на втория, протягайки шията напред и запита:

- Кой е тоя чужденец?

Стамен започна да му разправя кой, откъде е и че това е нов техен приятел, с когото ще другаруват занапред.

- Аха – досети се Тимо – нали твоят баща идва тука през празниците?

- Да, идва – отговори Мирослав.

- Ти имаш убит брат във войната, нали? – запита пак Тимо.

- Да, имам – каза Мирослав кратко и изненадано, – но ти откъде знаеш?

- Баща ти казваше – отговори Тимо.

- Но ти брат ли имаш убит във войната, Мирославе? – запита Стамен.

- Да, имам, Стамене.

- Пък аз те каня на хоро.

Мирослав не отговори нищо, като всеки друг път, намиращ се на такова положение.

- Аз се пошегувах малко с баща ти тогава, макар че на него не му е било до шега, но вервам, че нема да ми се сърдиш – каза Тимо, с тон, с който сякаш просеше извинение за някаква голяма грешка.

- Е, нищо – каза Мирослав успокоително, с притеснение.

- Но да се поразходим малко из селото – каза Стамен. – Стига сме стояли тук.

Те се отдалечиха от тълпата и тръгнаха по главната селска улица. Не след много ги настигна един висок човек.

- Тимо – каза той с тих и мек глас, сякаш се молеше. – Хайде, прибирай се в къщи, че има работа. Кой ще ни сготви вечеря.

- Ей сега, бате – отговори Тимо, обърнаха се и четиримата към настигналия ги човек.

- Но да не те чакам – продължи той недоверчиво и ги отмина.

- Няма, няма – отговори уверително Тимо – ей сега ще се прибера.

- Тоя твой брат сигурно нито един път не ти се е скарал, Тимо, ха? – запита го хитро Стойчо, когато човекът беше отминал далече.

- А бе, той не се кара, но често пъти, когато му е криво и когато сгреша нещо, ме удря и без да ми се кара – каза чистосърдечно Тимо.

- Как? Нима те бие по некой път брат ти? – запита още по-любопитно Стойчо, сякаш нищо не знаеше за отношенията на двамата братя. – Че ти не си малко дете, та му се даваш да те бие.

Тия думи засегнаха достойнството на Тимо и той каза почти троснато:

- А бе, той ме бие, но некой път, като ме ядоса, ще го ровна (бодна) с некое шило, та да помни какъв брат има.

Стамен и Мирослав се засмяха леко, Стойчо – с глас.

- Ти с твоята добра душа никой път нема да го направиш това – каза недоверчиво Стамен, за да го укроти. – Пък и брат ти не е лош човек. Ех, на кой не му става криво по некой път, кой е без разправии въщи. Такъв е животът.

- Ами когато дойде комунизъма нема ли да има разправии и караници между хората, бе Стамене? – запита Тимо.

- Нема да има, Тимо – отговори Стамен.- Тогава всичко ще се върши съзнателно, Никой на никого нема да заповеда и да се налага. Нали и ти така мислиш, Мирославе.

- Аз не го познавам комунизъма - каза Мирослав, - но вервам, че той ще донесе за хората всичко това, което е хубаво.

- Ех, колко хубаво ще бъде тогава – каза Тимо, като въздъхна дълбоко.

- Ще бъде, Тимо, но ние трябва да се организираме и да се борим – се намеси и Стойчо, като повтори и същите думи, които пред няколко часа беше чул от Стамен.

– Комунизъма сам нема да дойде.

- Че ние сме много малко бе, Стойчо, как ще се борим. Виж земеделците колко много са. Затова и властта е в техни ръце, защото са много – каза Тимо.

- И ние можем да станем много, Тимо, и то за скоро време – взе да обяснява Стамен. – Всички можем да станем комунисти и да доведем комунизма, само трябва дълбоко да вярваме в него.

След още малко обяснения върху комунизма, Тимо се досети, че трябва да си върви. Беше станало вече късничко. Хората се бяха прибрали по домовете си, докато те минаваха нагоре – надолу по тясната селска уличка.

- Хайде да се разотиваме, бре хора, – каза той – че утре не е празник; работа ни чака, пък и аз закъснех, брат ми ще ме очаква.

Той си взе “лека нощ” и си тръгна. След малко и Мирослав предложи да се разотидат, оплаквайки се, че изморен и че трябва да си почива.

- Ти ще ми бъдеш гостенин тая вечер, Мирославе, - му каза Стамен.

- Че аз си имам колиба – отговори му Мирослав – защо ще идвам при вас на гости.

- Нищо, ти ще ми бъдеш на гости за вечеря, пък после пак може да си отидеш в колибата, защото и без това ние сме голямо семейство, пък и къщата не ни е много голяма.

- Не, няма да дойда – каза Мирослав – аз си имам и вечеря.
  - Нищо, че си имаш, Мирославе, все пак ще дойдеш.
  - Не, няма какво да ме каниш повече, Стамен, да си кажа истината, че ми е неудобно да ходя на гости.
  - Но ти си ми приятел, Мирославе, защо ще ти е неудобно и ще се срамуваш от мене. Аз те каня като приятел и ти трябва да ми дойдеш без да отказваш. Знаеш ли ти, че ние със Стойчо, пък и с Тимо, по некой път ядеме при нас или при тех общо.
  - Ех, сега е работно време, нема какво да идвам при вас и да те притеснявам. Друг път може, но сега...
  - Но аз сега те каня, Мирославе, и ти сега трябва да дойдеш, за друг път – здраве – каза упорито Стамен. – Ето и Стойчо може да дойде, щом като ти е толкова неудобно. Нали, Стойчо? Ще отидем и тримата да вечеряме при нас.
  - Може – отвърна Стойчо.
- Той извади от джоба си една тенекиена кутия, която лъсна в тъмнината, и предложи на Мирослав да си увият по една цигара от дробен на ръце тютюн.
- Стамен няма да го каня - каза той – защото той не пуши.
  - И аз не пуша – каза Мирослав.
  - Е добре, аз сам ще запуша, че отдавна не съм пушил – каза Стойчо.
- Те се спряха за малко, той си сви цигара, запали я и пак тръгнаха. Те бяха застанали недалеч от долния край на селото, на брега на малката рекичка, която идеше от планината. Сега те тръгнаха пак към селото. Малките прозорчета на полусрутените къщурки блещукаха.
- Когато стигнаха първите къщурки на долния край на селото, Стамен се спря за миг и загледа в неясно определящи се обгорели и срутени стени на една къща край пътя и каза с бавен и натъжен глас:
- Ето, Мирославе, тук беше нашата стара къща преди войната...

ПЛАН НА РОМАНА НА КРЪСТЬО “КОЙ Е ВИНОВЕН”

1. Хората в полето и в планината
2. Смъртта на различни възрасти,естеството за тях
3. Животът на децата, лъжец и честност
4. Говедарският живот
5. ??????
6. Във всяко време кой какво прави
7. Същността на границата
8. Как хората осмиват недъзите и лошотията на началниците
9. Как животът и времето на човека тежат на една оскърбена душа.
10. Как за различни хора времето тече различно
11. Циганите в селския живот
12. Завистта в хората и какви лоши качества се пораждат от живота
13. Причините за масовите болести в село и града
14. ...мислене и възприемане на хуб. Свята
15. Брат на село
16. Държавните реквизиции като мерило на съдбата
17. Любовта в село през 4-те сезона

18. Психолози в селския живот. Мицо
19. Лагерите през времената на фашизма и болшеvizма (хората, гладории)
20. Подареният живот
21. Кражбата в селския живот като страна на срама
22. Първи път радио в село
23. Ловджилъкът, свързан с живота на хората
24. Рибари
25. Селски курорти в ?...
26. как спокойният живот...
27. Еднаква сила на...към...
28. Любовта на циганите към свободата и законите против човешината
29. Същността на партията...ТКЗС
30. Ролята на черквата в простия (обикновения) живот
31. Училищният живот на децата
32. Чистата благородна душа. чужда на всякакви манипулации (близост с природата)
33. Растенията, животните в балкана и полето
34. Различните типове люде на село (причини)
35. Как училището облагородява хората
36. Учителят, който зависи от политиката на всички времена, най-много в болшеvizма
37. Губене и спечелване на нови...
38. Животът на воденичаря през сезоните
39. Историческите преврати. Превратът и в хората
40. Телефон на село
41. Различната любов на децата....
- .....
21. Наименования на хората и местните прякори в полето
22. На катро (полето) работа - вечер при залез слънце как прозорците блестят от слънцето.
- Питане на детето
23. Катерене на децата по дърветата и падане
24. Белене платна на реката...
- 25.....
26. Дивата росна лоза в полето от слънчевите лъчи как блести след дъжд към залез слънце, небесата
27. Кога лисицата се жени
28. Майката и детето в полето при гръм и дъжд
29. В селската стая при залез слънце, отражението от червен облак
30. След 40 години на старото място, различните възрасти
31. На жътва, майката, която пада от гръм в полето под чадърите...
32. Светулката, която предшествува жетва
33. Тук-таме пожълтели ка. петна. (20. V.), ечемиците, скакалците,..
34. Първи път колене (към началото на юни)?
35. В ранна пролет на черешите как им изпадат листата от дърветата
- 36.
37. Връчване на снопи люцернови, ечемикови и др.
38. Пролетна нощ

58. Как ечемиците избеляват, пшениците жълтозеленеят
59. Златните пшенични вълни от вятъра и лозята
60. Жълтокафяви ниви като копринени разкъсани ризи
61. Като огромни риби полегнали ръжените снопи
62. Плевене на лозя и ядене на ластари към началото на юли

63. Узряване на афиона И ядене на ***
64. Как децата си играят с маковите топчета
65. Разпукването на *** ... и пръскане като
66. *** черни скакалци из жетвата
67. Изкопаване на дим и пушеци от земята
66. Свърталище на керкенезите и сянка на гълъбите на бряста
67. Маранята по копринените нивя и зелените царевици
68. Работниците зависими в работата, почивката ***
69. Големият дол през всички раб. сезони. Кукумявката
66. Турлинът (птица) и за гнездото му в полето
67. Снегът през м. май на Пирин
68. Песента на шурците към залез слънце в полето при нивите и слънчеви лъчи по върховете
69. Гробищата през всички сезони на годината
70. Същността на панаира. Истории за Миал (големия капатски разбойник, ликвидиран от ВМОРО)
71. Завръщане от панаира. Различни хора, различно пазарували
72. Афион бране с всички други работи по полето
73. Жънене първо на ръж, ечемик и порязване при не внимаване
74. Наводнение от големи реки и щетите...
75. Болене на кръст при жътва
76. Копане тютюн пръв път и борбите с тревите. Мъчнотиите
77. Тежестта на тулумбата върху гърба
78. Горчива вечеря за сън
79. Белеенето на бели чадъри из полето.
80. Описание на мочурливи места с шафарите
81. Събиране на пирони, тенекийки и др. по пътя (скъперничество)
82. *** по полето - от работниците до хайлазите
83. Копане на тютюн - I-во в най-силната жега и с песен и радост трудът е по-сладък ...
***хване вятъра от време на време. Маранята
84. Дъждът и тревата в съюз против тютюна... разговора
85. Чешмата - място за момински ***
86. Търкаляне на децата по ливадите в ранна пролет
87. Ламтежа на скъперника сякаш личи и в къщата му и прозореца и двора
88. През деня как малките облачета се топят в синевата
89. Лятна картина работниците в полето (облаци) и нейде дим от огън
90. Изглед на планините през голи, голи бърда (бункери) и нивята, които се виждат обработвани от планинските села.
91. Картината когато вали дъжд, гледка в планината
92. Началото на юни цъфтежа на върбите и белия пух, който вятърът разнося на кълба в синевата
93. Към края на юни и началото на юли когато започват да *** по върбите или яворите.
94. Беритба на мак
95. Къпене на връхчетата през юли (заобик. среда)
96. Чистене на кършилата в началото на юли
97. Животът на щъркелите в селския живот
98. Кихане на работа, значи догодина на същата работа
99. Вадене през нощта през *** години
100. 6.VI. Рано сутринта - песента на пьдпъдъка
101. Обичаите на Еньовден
- 102 (По есперанто) през нощното вадене на работа.

103. Косене от много косачи и от един - връзване, косене
104. Тютюневите листа, когато духне вятър
105. Биене на барабана по всеки сезон и нарежданията и как хората се отнасят към всеки
106. За либене и дене? Дали ке има новина (месеът) коментар от ергените
107. 2-те овчарчета в планината през есента (с ловците)
108. Картината на дървари под снега в Балкана
109. Въпросите на децата за залеза на слънцето и отговорите на майките им
110. Виене на долнака и чакане на дъжд - горнака
111. Вечерна картина след залез слънце, *** на Петровден
112. Петровден, народен празник, залезили царевици, силната работа
113. Ставане рано, сутренно време през всички сезони на земеделеца
114. За ранна, средна и позна жътва
115. Аромата на житния клас при вършитба и скърцане на валюгата
116. Обичай, че огънят сам и *** се бори против злото...
117. Завръщането на щъркелите от полето като стрели
118. Настроението през вършитба, мрачно от много работа
119. Вечерно лятно време комарите над главите на хората
120. Снопочарачи сутринно време от полето
121. На неожънатата нива
122. Черните гарвани над полето когато се вдигат снопи (гадините, насекомите в небето)
123. Как силният сокол сграбчва жертвата си...
- размишления и въпроси на децата за самоизяждането на птиците
124. Нощем в полето по време на жътва, душевният живот
125. (Есперанто) разгара на вършитбата от сутрин до вечер
126. Изхвъркване на щъркелчетата...
127. Песните на воловарче и биволарче вечер, когато се завръщат щъркелите
123. Поливането, ваденето при вършитба
129. Царевиците през м. юли 26. VII.47, изкласили
130. Нов ден нова работа (разговор)
131. Отелване на крави, биволици
132. Цъфтенето на царевицата и миризмата
133. Празненство на щъркелите преди бегането им 14.VIII.
134. Рано пиле рано пее (при вършитбата) и всякога 28.VII.
135. Петровден поставяне по бостана плашила
136. Късно копаене на тютюна, като се бере и кърши
137. Рано печене и варене на царевица (Петровден)
- 1 48. Ранна беритба на царевица.
139. Чакане узряването на лозята (ранозрейки)
140. В града пред лекари, чакане различни болести
141. Разваляне на лозята от болести
142. Щъркелите, малки и големи в косената ливада разтрошаване буичките за червейчетата
143. Срещу Илинден
144. За кромидите, които изкласяват пролетта (разговор за)
145. За косене (спорове) на ливади люцерна
146. Изкласване на тютюна и кършене неделен ден върха
147. Узряване на доматиите
148. Епидемиите между хората лятно време?
149. Епидемии по кокошките
150. Прошарване па лозето 1.VIII.
151. Движението на село... еволюция

152. Ходене на бостан и грозде делничен ден
153. Събиране зеле за прасетата от тютюна
154. Косене втори път на сено
155. Ваденето, поливането на Илинден през всички години
156. Припадък от силния ***
157. Копаене на позна (късна) царевица
158. Привършване на вършитба, купите слама
159. Белият врабец през вършитба (как хората разбират това)
160. Селските забрадки
161. Бръмчене на пчелите под върбите...
162. Под сенките празник на ранна есен (различни пози)
163. Игрите на децата на пътечки на пътя
164. Делба между (син баща) и между братя
165. Безсъние при ваденето (спане по реката)
166. Метаксас целият живот
167. Оран след вършитба
168. Силни горещини към средата на август
169. Пчелници по скалите (над Струма)
170. Топли лъхове вечерно време
171. Огньове по балкана (животът там)
172. Светещи ракети по Беласица при битките, пожарите в планината
173. За реквизициите по всяко време на новата власт на жито, вълна, мляко.
174. Нощно вадене, границата, котката и хорски ***
175. Срещу Сотировден, за гроздето
176. Сотировден, узряване на гроздето
177. Състоянието на ранните тютюни след Сотировден
178. Захлаждане сутринно време след Сотировден
179. Стотици картини нощем в небето и денем със слънцето
180. Стотици картини в балкана, лете и зиме
182. След Сотировден *** и захлаждане
183. Намаляване тютюнобер
184. Тук-таме жълти листа на акациите, първи признаци на есента преди Богородица като че ли неусетно изгонване лятото
185. Соколът и малките птици врабците
186. Тук-таме по някоя пеперуда по ливадите
187. Неделен ден при лозята младежите
188. Реката, място за женски разправии, политика
189. Точене кори към края на лятото
190. Към Богородица как хората се поправят като вярват
191. Чакане дъжд от орачите след вършитба
192. Обичай на Богородица за курбана
193. За фасовете котрабан из селските и полските пътища, разправиите все са ставали за контрабанда пушене
194. Стягане колите сутрин рано за шума
195. Картината в полето когато се берат царевици
196. Събиране говедарите по изсечените шуми
197. Щурците есенно време
198. Мириса на цигарата в полето (димът)
199. Сутренно време за грозде
200. Елтепе във вечни мъгли след Богородица
201. Беритба на ранозрейки гроздета

202. Скубане на сусам
203. Ластовичките по жиците
204. Първи признаци на есента, мъгла листопад
205. За фъстъците когато узреят
206. За нощните планини
207. Допирните точки на живота на циганите със селяните
208. Напрашване на очите при различни работи (ослепяване)
209. Западнали артистични и други таланти в селото
210. Бране на памук
211. Познаване на времето когато овцете сутрин при изкарване се разтръсват
2) когато петелът пее вечер и на пладнина и на залез слънце
212. Пощене при старите хора (уважение)
213. Тичане на децата по автомобилите
214. Вярата у старите хора за душата (40-те дни)
215. Мерата биволарско сборище
216. Завръщане вечерно време от мерата
217. Картината за пей славею тихо тъжно
218. Картината овчаря с 2-те овце около кошарата
219. Черни гарвани в щъркеловите гнезда есенно време
220. Каруците наредени лете вечер по селския път
221. Нежността на циганката към рожбата ѝ
222. Стотици моменти и картини на циганите през всички сезони
223. Моменти от любовта на циганите
224. Ценността на свободния живот на циганите (случки)
225. Магаре на магарешки бодил
226. Борбата в село на събора
227. Борбата на циганите около чадърите
228. Сенките на малките деца от луната по селския зид
229. Оране на суша
230. Събрания за посевите (***) имотите)
231. Строеж на училище (трудностите)
232. Селски караници за общи въпроси
233. Чириликане на врабчето сутринно време в тополите, пролет и на вършитба
234. Лете кога узреят ечемиците, прехвъркване на ята
235. Есенно време опашките на воловете пред оран
236. Изкряскването на петли от соколи в ливадата..
237. Лозята след гроздобер... пасенето им...
238. За хвойни от Пиринските баири (разпавии)
239. Силата на сланата попарване на всичко
240. При силни ветрове измитане на пътищата
241. Селска помощ от младите на бедни хора
242. Зимовище на паяка, паяжината (въпрос от децата)
243. Пресно косене редовете като огромни релси
244. Вечер как воловете лежат на двора (месеци)
245. Подскачане на торлините по реката лете
246. Животът при бавното пристъпване на есента
247. Събиране на орли при мърша
248. В *** с слънчевите лъчи
249. Овчарлъкът в есенната обстановка зависим и от селото
250. Събиране на чети за лов в балкана (1. X.)
251. Започване сеитба от Кръстовден

252. Неусетно избягване на ластовиците на св. Макавей (***) 13 IX?? 13 АВГУСТ)
253. Разпускане на ливадите за пашуване
254. Мачове в село
255. Завиване на зелките
256. Печене на царевичи (есен)
257. Време за сеене ягоди (Димитровден)
258. Играене на чилик-чумак
259. Окапване на листата
260. Връщане от влака (чукане на ***)
261. Беритба на фъстъци
262. Войници по село
263. Смучене захарна тръстика от децата
264. Врабчетата при...
265. Планинските говедарчета по скалите
266. На мляне шарлан и брашно (при мелницата)
267. Есенен изглед на балкана от близо ***
268. От влагата подкарване по тютюните нови листа
269. Поникване от тютюневото семе есен
270. Началото (2.XI) на ноември покриване със сняг на върховете
271. Подкарване Митровден към полетата стадата пл. овчари и *** техните настроения
272. Митровден. Имен ден, започване ***дипленето
273. На лов из полето
274. Въздухът изпълнен с паяжини есенно време
275. Събиране на памук, бране на и опасването от овцете вечер
276. Смъртта на стария добитък. Волове, биволи, крави
277. *** малки и големи
278. Събиране на позни (късни) *** по полето
279. Събиране на позни рули фасули
280. Митровден как овчарите се освобождават и (стопаните...)
281. Назначаване нови пъдари
282. Митровден започване диплене
283. Позна есен (подкарване на нова трева (слабо слънце)
284. Позна есен застудяване, орелът в небето, сняг в балкана
285. Как орелът на вятър до мъглите застава на едно място
286. Наметване на ямурлуците (овчарите) от студа
287. Заминаване на млади войници...
288. Бране на памуци, когато вее зимен вятър
289. Прелитане на жеравите на юг...
290. Дебненето на сокола по дърветата
291. Спомени за мъжа и загиналата и искрена любов и надежда за любов (разчувстване)
292. Узряване на горниците (дребни диви круши) и овцете под тях ги ядат
293. Първият ден от училище радостта на децата
294. Клепане на косата от косача
295. Правене майтап за образованието (Георги Димитров)
296. Есенни картини ни дъжд, гологлави овчарчета.
297. Назначаване на учители
298. Угасващият човек на село (настроение)
299. Рано настъпване на зимата
300. Падане по ниските склонове сняг
301. Жълточервените листа по аглетата (канадски тополи), предсмъртно зелени попарване на черниците, тополите, сливите, зелени върбите, акациите 2 XI.

302. През студеното и влажно време грейване на слънцето
303. Пренасянето на праза пред къщи
304. Носене големи зелки за продан на пазара
305. След дъжд под върбите ситна роса поръсва двама влюбени
306. Завръщане на овцете късно от паша без ***
307. Окапване на листата при падане на мраз
308. Падане на мраз и унищожаването на афионовите ниви
309. Умиране на волове от сплитане на червата от игла и др.
310. Малък ден, сгриване на слънцето***
311. Първи сняг през различните времена през денонощието нощ ден. Посребряването на хоризонтите
312. Страхът на сиромасите от ранна студ зима
313. Сиромашко лято
314. Късно есенният вятър *** прибира хората в къщите
315. Духване зимният вятър недообраните памуци и някой клювкач (кълвач) застанал на прага
316. Криза за светлина (газ) на село
317. Оран през късна есен, мразовита и ценността му
318. Ходене децата с патерици (на кокили)
319. Играене на маймуни на площада
320. На пазара есенно време
321. Прелитане на жеравите (лошо-добро време)
322. Пред зима, цепене на някои стар ***
323. Приказки на хората за слънцето което огрява за малко
324. След падане на 1-вия сняг и преди (грозни картини от отразяващата есен)
325. Есенно, пролетно, зимно време на площада
326. Чакане на пощата в село
327. Арестуване на анархистите 1948 г.
328. Различни зими
329. Пързаяне на лед
330. Разгръщане евангелието от старите хора
331. Изкарване на овцете при сек*** за вода
332. На лов за гъски
333. Събиране на птиците на 1 място
334. Сянката на малкото дете при лягане
335. Въпросите на детето за обработката на тютюна
336. Различни разговори на различни хора във влака
337. Слана, по релсите (и стрелочника)
338. Циганите за града по релсите
339. Жабари и орли по Струма
340. Влачене ледове по Струма и по бреговете - ролята на слънцето
341. Изкарване на овцете в зимен слънчев ден
342. Коледна ваканция на учениците
343. Разни фигурки, лед, клокочене на водата
344. Пързаяме на реката
345. Хващане на бас за орехи и яйца
346. Чакане и различия от празниците на Нова година
347. За Коледа всички по домовете си
348. Чакане на Бъдни вечер
349. Бъдни вечер (обичай)
350. Обичай на наятката

- 351. Променяне на времето през зимата (меко - остро)
- 352. Поправяне на народните творения
- 353. Образа на циганина веселяк (свири за хоро)
- 354. Игрят на карнавал по села и градове
- 355. Издаване вечеринки на Коледа
- 356. Играние на децата на орехи по пътя

За героите

271 За Колката с магарето

*? Случката на Янето на Димитровден и намеренията му пред смъртта

? Заболяване от пневмония на Мицо и брат му

? Простотата на Фикия за *** малко парите

* на Кутуроко пиене на вода в балкана (Паяците) (Тетануса) постелята му в балкана. При доктора за предпазване от болния син.

29. Овчарско покушение при даването на овцете от вълци, свързано с вярата в Бога, че той изпраща зло на лошите хора.

Образи, картини и впечатляващи моменти, които Кръстьо е планирал да включи в прозата (романа), а може би и в поезията

1. Подвизите на овчаря Кольо

2. Въпросите на детето при миене зъбите с палеца

3. Простотата на бай Таско, 5 ал. Рога

4. Простотата на бай Таско в София на гарата за купуване на билети

и с глупостите му.

5. Възгледите на бай Таско към живота и движението на слънцето, за параходите, за бога, за гръмотевиците...

6. Овчар Кольо за колибите

7. Героизмът и безстрашните на овчар Кольо.?

8. Синът на Араслану за неизвестността на гроба му. Тълкувания и размишления върху живота и вяра в съня

9. Събиране от Шишко на.... иглики...като плод на скъперничеството му

10. Ковачът през всичките сезони.

11. Как на 75 год. оставя орането. Тасо

12. Смъртта на Кольо Велков

13. Шишко като 1. морален тип, 2, скъперник. 3. затворник. 4,? 5.?

14 Търсенето на Араслану по реката в балкана, разговори за него и коментари.

15. Кольо овчар през 2 за 5 *** по мелнишките лози есенно време